

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE

Analýza rodinného a užšího sociálního prostředí aktérů šikany, žáků
II. stupně základních škol

Autor: Světlana Růžicková

Vedoucí práce: Mgr. Miroslav Procházka, Ph.D.

Rok: 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum 27. 3. 2012

Podpis studentky

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Miroslavu Procházkovi, Ph.D. za cenné rady, metodické připomínky a trpělivost. Dále děkuji své matce za praktické rady a pomoc.

Anotace

Klíčová slova: šikana, druhy šikany, charakteristika aktérů šikany, charakteristika obětí šikany, funkce rodiny, typologie rodiny

Práce se zabývá rodinným a užším sociálním prostředím aktérů šikany, žáků 2. stupně základních škol. V teoretické části je popsána šikana, její formy a stadia, charakteristika obětí šikany a aktérů šikany. Následuje analýza rodiny, její funkce a typologie.

Praktická část obsahuje analýzu úředních dokumentů, vedených na Oddělení sociálně-právní ochrany dětí a mládeže Městského úřadu v Prachaticích, o výskytu šikany v rodinách žijících v jeho působnosti.

Abstract

Key words: bullying, types of bullying, characteristics actors of bullying, characteristics victims of bullying, family function, family typology.

This work deals with family and closer social surroundings actors of bullying, students of middle school. The theoretical part describes bullying, its forms and stages, characteristics victims of bullying and actors of bullying. Followed by an analysis of the family, its function and typology.

A practical part contains an analysis of official documents, conducted at the Department of social-legal protection of children and the youth, Municipal authority in Prachatices, about the occurrence of bullying in families living in its jurisdiction.

Obsah

Úvod	6
1 Teoretická část.....	8
1.1. Agrese a související pojmy	8
1.1.1. Agresivní chování, agresivita, agrese	8
1.1.2. Teorie agrese.....	9
1.1.2.1. Agrese jako vrozený instinkt	9
1.1.2.2. Agrese jako naučené chování.....	9
1.1.2.3. Druhy agresivity	10
1.1.2.4. Zlostná agresivita	10
1.1.2.5. Instrumentální agresivita.....	10
1.1.2.6. Spontánní agresivita.....	10
1.1.3. Moyerova klasifikace agrese.....	12
1.1.4. Násilné chování	18
1.2. Šikana	18
1.2.1. Pojmy šikana a teasing.....	18
1.2.2. Rozdíl šikany a teasingu	19
1.2.3. Teorie šikany.....	21
1.2.4. Druhy šikany.....	22
1.2.5. Směry šikany	23
1.2.6. Stádia šikany.....	24
1.2.7. Mýty o šikaně	27
1.3. Oběti a agresori.....	28
1.3.1. Charakteristika rané pubescence	28
1.3.2. Specifické vývojové problémy dospívajících.....	29
1.3.3. Příčiny zvýšené agresivity a šikany u dětí a mládeže	31
1.3.4. Charakteristika agresorů šikany	32
1.3.4.1. Kdo začíná šikanovat- typologie agresorů	33
1.3.5. Charakteristika obětí šikany	37
1.4. Analýza rodinného prostředí agresorů a obětí	40
1.4.1. Rodina a její význam.....	40
1.4.2. Funkce rodiny.....	41
1.4.3. Typologie rodin aktérů šikany dle funkčnosti.....	41
1.5. Shrnutí teoretické části.....	48
2 Praktická část	50
2.1. Cíle a zaměření praktické části.....	50
2.1.1. Cíl práce a výzkumné otázky	50
2.1.2. Metodika šetření	51
2.1.3. Výzkumný vzorek	54
2.1.4. Výsledky výzkumu a jejich interpretace	67
3 Závěr.....	71

Úvod

Šikana je téma, které se poslední dobou objevuje ve všech knihách o rodině či škole. Patří mezi nejzávažnější sociálně patologické jevy v současné škole, i když se samozřejmě neprojevuje jen ve školách. Obětí nebo svědkem šikany se dnes stává téměř polovina dětí školního věku. Škola a rodina, tedy primární a sekundární socializační činitele jsou pro člověka jakýmsi modelem pro život, kde mohou poznávat jistotu, lásku, svobodu a naučit se základním pravidlům a lidskosti. Většinou tomu tak skutečně je. Existují však děti, kterým se těchto důležitých potřeb nedostává v rodině, ani ve škole. Jsou svědky agrese rodičů, sourozenců, spolužáků. Mohou pozorovat u svých rodičů i jiné patologické chování, závislost na alkoholu, omamných látkách apod. Tyto děti neumí rozlišovat mezi dobrem a zlem, neví, kde jsou hranice a jaké jsou obecné normy. Neznají ani denní řád, neumí tak využít svůj volný čas. Tyto všechny příčiny mohou být základem pro šikanu.

Šikana, agresivita a násilí obecně slouží jako projekce týrání, kterému byli malí agresori svědkem. Je třeba jim ukázat lepší cestu, hranice a vysvětlit, že násilí není řešení pro žádné problémy, naopak se tím každá situace jen zhoršuje.

Ještě dnes se ale s tímto jevem ve školách příliš nepracuje, nepřikládá se mu dostatečná váha. Učitelé se spíše snaží tyto problémy bagatelizovat a zastírat. Nechtějí, aby okolí nabylo dojmu, že právě u nich ve škole je něco v nepořádku. Neuvědomují si, že takto dávají agresorům opět podnět k pocitu, že tento typ chování je běžný.

Za téma své práce jsem si vybrala analýzu rodinného prostředí aktérů šikany žáků 2. stupně základní školy. Práce je rozdělena na teoretickou část, kde se věnuji problematice agrese a násilného chování. Definuji šikanu, její druhy. Charakterizuji též stupně šikany a její směry. Dále je zde zmíněna funkce rodiny a typologie rodin aktérů a obětí šikany. V této části práce jsem použila poznatky z děl odborníků z oborů pomáhajících profesí, především: Kolář (1997, 2001), Říčan (1995, 2006), Martínek (2009), Fischer, Škoda (2009) a také Helus (2007).

Cílem této práce bylo zodpovědět otázky: Z jakých rodin, dle uvedené typologie, aktéři šikany pocházejí a jsou zachyceni odborem sociálních věcí Městského úřadu Prachatic v letech 2009, 2010, 2011 v regionu Prachatic? Jakou formu šikany na svých obětech páchali, jaké výchovné opatření bylo pro ně zvoleno a zda bylo u rodičů těchto aktérů šikany zjištěno patologické chování? Odpovědi na tyto otázky jsem se pokusila najít v praktické části práce, kterou jsem postavila na základě analýzy úředních dokumentů.

1 Teoretická část

1.1. Agrese a související pojmy

1.1.1. Agresivní chování, agresivita, agrese

Abychom pochopili problém šikany a dobře se s ní seznámili, je nutno se nejprve zabývat základními pojmy, ze kterých šikana vychází. Člověk se zdá být jediným

druhem, který zabíjí a týrá příslušníky svého druhu bez biologického důvodu a cítí se přitom lepším a spokojeným.

Agresivní chování lze definovat jako: „*Porušení sociálních norem, omezující práva a poškozující živé bytosti či neživé objekty*“ (Vágnerová, 2008, s. 757).

Dále charakteristika v Baronově definici: „*Agrese je druh chování s cílem ublížit živé Bytosti, která se snaží tomuto chování vyhnout*“ (Hewstone, Stroebe, 2006, s. 365).

Termín **agresivita**: „*Představuje tendenci, pobotovost k násilnému způsobu reagování*“ (Vágnerová, 2008, s. 757).

Agresí označujeme projev násilného chování.

Agresivní chování je druhem běžně se vyskytujícího lidského chování. Problémem se stává tehdy, kdy je překročena míra, která je stanovena sociálními a také právními předpisy. Je to prostředek, jak uspokojit své potřeby, které jsou pro jedince hůře dostupné. Můžeme říci, že se jedná o reakci, řešení problému útokem na zdroj ohrožení nebo na cílovou osobu, která se dotýčnému takto jeví.

Bojovné chování hodnotíme negativně, pokud se jedná o jeho extrémní podobu (tedy porušování norem chování), ale existují i přijatelné formy- tzv. socializovaná varianta, která respektuje společenská pravidla, nazýváme jí asertivita (Vágnerová, 2008).

1.1.2. Teorie agrese

1.1.2.1. Agrese jako vrozený instinkt

Pokud si dovolujeme tvrdit, že agrese je vrozený instinkt, musíme najít podobné chování v přírodě u jiných živočichů. Zde agresí objevíme spíše jako obrannou reakci, např.: hlídání svého teritoria, boj o život zvířete nebo jeho potomstva. Toto chování můžeme nazvat mechanikou instinktu, pokud se neobjeví signál, instinktivní chování se nekoná (Hewstone, Stroebe, 2006).

Myslím si, že člověk se také chová na základě vrozených instinktů, ale na rozdíl od zvířat můžeme své instinkty usměrnit, aby byly méně nebezpečné. Utlumení agresivity je velmi důležité, zvláště když moderní doba zvyšuje naši schopnost zabít.

1.1.2.2. Agrese jako naučené chování

Výzkumy podle (Říčan, 1995) ukazují, že **agrese je naučená**, stejně jako většina lidského chování např.: hra nebo tanec. Znamená to, že agresí si osvojujeme na základě zkušenosti, kterou jsme prodělali. V praxi to znamená, že agresivní chování se nám již v minulosti vyplatilo, např. jsme si dokázali vynutit žádaný předmět nebo službu od druhých. Můžeme se také učit zprostředkovaně, na základě toho, co vidíme kolem sebe, na internetu nebo v televizi, kde často bývá agrese odměňována a oslavována. Zvláště ničivé zkušenosti mohou být doma- fyzické tresty nebo bezdůvodné týrání.

Tyto zkušenosti můžeme nazvat „malými scénáři“, které se osvědčují v různých situacích, např.: Dítě uhodí bratra, který mu nechce dát bonbon a díky agresí uspěje, uloží si tento způsob jednání do své paměti a při podobné situaci ho použije.

Z těchto scénářů si dítě odvozuje zásady a dospívá k názorům, hodnotám postojům, které řídí jeho jednání.

Nejde o teoretické názory, které uznává „proto, že se sluší a mají“, ale o to, jaké ve skutečnosti uplatňuje (Říčan, 1995).

1.1.2.3. Druhy agresivity

Agresivnímu chování je přisuzováno typické destruktivní zaměření. Musíme ovšem rozeznávat jeho druhy z hlediska společenské bezpečnosti. Jinak budeme hodnotit agresivní chování spojené se sebeobranou a jinak chování spojené s nenávistí a touhou způsobit bolest druhému. Podle (Nakonečný, 1996, str. 204) „*Klasifikací agresivního chování, odlišíme způsoby, které jsou společensky nežádoucí až nepřijatelné*“.

Avšak agresivní chování může mít více druhů pro tuto uvedenou klasifikaci dle (Fischer, Škoda, 2009).

1.1.2.4. Zlostná agresivita

V tomto případě podle (Fišer, Škoda, 2009, s. 98) se jedná o vyjádření nevole, malá zaměřenost na cíl. Jde spíše o impulzivní výraz afektu s minimální nebezpečností. Pokud se ovšem jedná o odplatu, jde již o jednání, které je společensky nebezpečné, patří sem projevy zášti a nenávisti, cílené způsobování bolesti. To přináší vnitřní uspokojení.

1.1.2.5. Instrumentální agresivita

V případě této klasifikace se jedná vždy o prostředek k dosažení cíle. Pokud je agresivní chování reaktivní, nemusí být hodnoceno jako sociálně patologický jev. Jedná se o případy odvrácení škod a nebezpečí. Cílem tedy může být vlastní ochrana nebo ochrana blízkých. V případě, že se jedná o aktivní zaměření na uspokojení potřeb, může být takové jednání hodnoceno pochopitelně negativně. Může růst na škále od prosazení pozornosti, úcty až k chladnému dosažení spokojenosti, např. loupež (Fišer, Škoda 2009, s. 98)

1.1.2.6. Spontánní agresivita

Míra reaktivity a aktivity při tomto typu jednání není spolehlivě prozkoumána. Patologií je bezpochyby agresivní chování, kdy způsobení bolesti přináší emocionální uspokojení a uspokojení potřeb, někdy potřeb, které jsou abnormální a patologické (příkladem může být sadizmus) (Fišer, Škoda, 2009, s. 98).

(Martínek, 2009), **agresi hodnotí a rozděluje:**

Emocionální agrese

Je provázena silným emočním nábojem, v jejím pozadí je silný nepříjemný podnět, mnohdy bolestivý. Jejím zdrojem může být i postupné hromadění „nevýznamných“ negativních prožitků. Člověk se tak stává zranitelnějším a citlivějším vůči podnětům a vybavení agrese je potom velice snadné. Emocionální agrese může také vypuknout jako důsledek negativních pocitů navozených stresujícími událostmi, např. dlouhotrvajícími hádkami s učiteli, vychovateli nebo rodiči. V tomto stavu můžeme na člověku sledovat tělesné projevy jako: zatínání pěstí, zrychlení dechu. Jedinec se dostává do stavu, kdy zuří, ale není schopen své chování ovládat rozumem.

Není dobré toto chování trestat okamžitě. Své chování si člověk nepamatuje a po tzv. „vychladnutí“ často neví, za co byl potrestán.

Pro emocionální agresi je tedy typická prchlivost, vznětlivost, rychlý přechod k impulzivní reakci při poměrně slabém vnějším či vnitřním podnětu.

Agrese, vznikne nikoliv jako prostředek k dosažení cíle, nýbrž proto, že se nechá snadno vyprovokovat a je emocionálně vznětlivý.

Do této kategorie patří i lidé s vysokou mírou dráždivosti. Žáci, náchylní k emocionálním reakcím, mají strach ze selhání více, než je to nezbytné, často se cítí smutně, někdy pláčou bez zjevného důvodu, cítí se bezbranní a bezmocní, jsou přecitlivělí na kritiku apod. (Martínek, 2009).

Frustrační agrese

Původ agrese je často spojován s frustrací. Ta je většinou chápána jako překážka, která zabraňuje člověku dosáhnout cíle. Vyvolává negativní emoci, především hněv, ten potom vede k agresivnímu chování s cílem ji překonat ji.

Frustrace může být způsobena jednak osobami, např. když rodič nedokáže dítě pochválit a je stále nespokojen s jeho výsledky nebo ve škole, kdy učitel vyzdvihuje pouze žákovi špatné výsledky, žádná pozitiva nevidí.

Frustrační agresi můžeme pozorovat často i u dětí, které jsou vychovávány liberální až rozmazlující výchovou (viz. kapitola typologie rodin dle funkčnosti), kdy nejsou stanoveny hranice, rodiče dítěti všechny překážky odstraňují.

Proto se jim v dospělosti i normální životní zkušenosti stanou nadměrně frustrující. Ukazuje se, že děti vychovávané ve výše zmiňovaných stylech nepocítují radost ze života, s dosaženého cíle. Často sklouzávají do patologické roviny.

Ve školním prostředí jsou výše uvedené děti (a především děvčata) častým zdrojem manipulací s ostatními, libují si v intrikách a pomluvách. Mnohdy bývají spouštěči tzv. ekonomické šikany- začnou hodnotit své spolužáky podle majetku, kterým se mohou prezentovat a ne podle skutečného lidského charakteru.

Špatné intelektové funkce také přispívají ve školním prostředí k agresi. Proto na frustraci, která je vyvolaná školou (ornamentní neúspěch, stálá neschopnost pochopit látku, stálá konfrontace s úspěšnými žáky), může dítě reagovat agresí, neboť intelektový deficit, způsobí, že dítě nenajde vhodnější odpověď, než je agrese.

Agrese v tomto případě znemožňuje dobré vztahy se spolužáky i učiteli a ruší i případný úspěch v oblastech, kde by ho dítě mohlo dosáhnout (Martínek, 2009).

Dále také uvádí druh agrese **instrumentální**, pouze ji dělí na **agresi instrumentální žádoucí** a **agresi instrumentální nutnou** (Martínek, 2009).

Jeho definice je však shodná s autory (Fischer, Škoda, 2009).

Dle mého názoru je výstižnější a nejlépe charakterizovaná klasifikace dle (Martínek, 2009). Postihuje lépe příčiny agrese, zachází více do podrobností z hlediska výchovných a osobnostních charakteristik jedince. Dále srozumitelně popisuje prostředí a chování, které může např. žák ve třídě vyvolávat a naopak pocítovat ze strany učitelů a spolužáků.

U instrumentálního druhu agrese velmi dobře propracovává dvě možnosti výskytu, kdy jedna je v souladu se společenskou normou, jde o ochranu a obranu sebe nebo svých blízkých a druhá je zcela nepřipustitelná, jedná se o chladnokrevný promyšlený počin se snahou poškodit druhého.

1.1.3. Moyerova klasifikace agrese

V roce 1968 K. E. Moyer klasifikoval sedm typů agresí, které se objevují jak u zvířat, tak u lidí- vycházel z vlastních studií chování zvířat. Téměř všechny agrese Moyerovy klasifikace se projevují intenzivně a v mnoha podobách i ve školním prostředí. Agresorem se může podle jeho teorie stát žák, učitel případně i rodič, může se objevit i kombinace agrese všech zúčastněných. Jedná se o následující typy agresí (Čermák, 1999):

Predátorská agrese

U zvířat jde o naprosto jasný vztah mezi silnějším a slabším, např. kočka loví myš. Toto funguje velmi dobře i ve školním prostředí, může jít o šikanu, protože silnější loví slabšího, nebo se predátorem může stát učitel, když se v jeho třídě objeví žák, který je mu nesympatický. Aniž si to vyučující uvědomuje, má tendenci na takovém žáku vyhledávat spíše horší stránky, při zkoušení mu dává často těžší otázky než ostatním, napomíná jej více než jiné žáky apod.

Predátorská agrese je dále nebezpečná tím, že jakmile se oběť dá do pohybu, začne unikat, dochází k jejímu zvýšení. Opět to vidíme v přírodě- kočka také myš nepronásleduje, když se nehýbe. Vždy ji svými packami nutí k útěku a poté po ni skočí.

U lidí se objevuje tentýž scénář. Jakmile nám oběť začne unikat, máme tendenci více útočit. Tento fakt je problémem u šikanovaných obětí. Oběti bychom měli naučit, že se k agresorovi nemají otáčet zády a nesmí utíkat. Vhodné je stát k nim bokem, udržovat oční kontakt a pomalu ustupovat (Čermák, 1999).

Podle (Martínek, 2009) s predátorskou agresí také souvisí pojmy:

Docilita- jedná se o prosazování názoru jednotlivců nad názor většiny

Racionalita- rozumovost

Skupinová hloupost- všichni přijímají docilní názor jednotlivce

(Martínek, 2009).

Martínek (2009) dále uvádí, že tento scénář fungoval ve všech totalitních režimech, kdy vůdce prosazoval docilní názor, racionální jádro se bouřilo-bylo odstraněno a zbytek národa žil ve skupinové hlouposti.

Stejnou situaci můžeme pozorovat v šikanující třídě, kdy silný oblíbený jedinec začne znevýhodňovat slabého nebo se jinak odlišujícího žáka. Racionální jádro třídy bude zpočátku protestovat, časem pokud se šikana rozvine, stane se mlčící. Ostatní, se bezmezně přizpůsobí silnému jedinci s docilním názorem a stanou se tak hloupou skupinou (Martínek, 2009).

Agrese mezi samci (nebo samicemi)

Zajímavé je i Martínkovo tvrzení (2009), že ve zvířecí říši jde o naprosto jasný projev přirozeného výběru, např. lvi mezi sebou bojují o výsadní místo ve smečce. U lidí se tato agrese objevuje ve dvě věkových období. První je věk čtyř až pěti let, kdy se především mezi chlapci začínají objevovat první příznaky konkurenčního boje. V tomto věku se ve školce začnou vytvářet skupinky dětí, které si spolu hrají, mají společné tajemství apod. V každé z nich se objeví jedinec, který má tendenci více rozhodovat o tom, kdo mezi ně bude patřit kdo ne, co budou hrát- v podstatě se snaží dominovat. Vývojová psychologie tento jev nazývá rozvojem druhého já.

Většinou dominantního jedince, začne upřednostňovat sama učitelka, je vždy nejlepší v oblékání, zavazování tkaniček apod. Tento jedinec později získává pocit, že vždy a za všech okolností musí být první. Jakmile se však dostane do konkurenčního boje na základní škole, kde pozice prvního bývá určována jinými faktory, které však již pro něj nejsou tak samozřejmé. Začne o své výsadní právo bojovat- a to mnohdy agresivním způsobem. Tato pozice je u člověka mnohdy velmi vzácná, většinou se pohybujeme blíže ke středu, dokonce zažíváme i pozici posledního (Martínek, 2009).

Agrese vyvolaná strachem

Strach je vždy špatným rádčem a u každého člověka vyvolává nepříjemný pocit a vnitřní napětí. I zvíře reaguje na strach zkratkovitě, když je zahnáno do kouta a nemá šanci uniknout, reaguje útokem.

První vědomý pocit strachu nastává, když se dítě vzdaluje od matky-např. 1 den nástupu do školky. Nové prostředí, nové lidi a nepřítomnost matky je pro dítě velmi stresujícím zážitkem- z těchto důvodů se brání, pláče nebo se vzteká.

Jedním z nejlepších způsobů, jak dítě uklidnit, je pomocí čichových pamětí. Každé dítě zná vůni domova, popřípadě vůni své matky. Je dobré, dítěti umožnit vzít si do školky hračku nebo polštářek „ovoněný domovem“. Vysvětlit mu, že až nastane chvíle, kdy se mu začne stýskat, stačí si přivonět k hračce nebo polštářku a v tu chvíli bude matka v duchu s ním. Také je důležité, určit přesnou hodinu, kdy se matka pro dítě vrátí a odvede ho domů.

Ve školním prostředí si dospělí často neuvědomují, že ke zvládnutí dětí používají strach. Agression vyvolaná strachem často stojí za „patologickými jevy“ dítěte- jako je záškoláctví. Nemělo by docházet např. k tomu, aby učitel vyřizoval po žákovi,

že propadá, popřípadě psát tyto informace do žákovské knížky a poté nutit dítě, aby je nechalo doma podepsat. Nevědomky dítě nutí do lhaní, skovávání žákovské knížky apod. Takovéto situace by měl pedagog vždy řešit s rodičem osobně a mít tak možnost mu vysvětlit, proč je dítě v daném předmětu nedostatečné, ale především, dohodnout se na společné cestě k nápravě. Výrazné nebezpečí hrozí i ze strany rodičů. Mohou dítěti za špatnou známku hrozit výpraskem nebo dlouhodobým domácím vězením. Dítě se pak může díky zkratkovitému jednání, uchýlit k útěku z domova, záškoláctví a v tom nejhorším případě pokusu o sebevraždu (Martínek, 2009).

Agrese dráždivá

U zvířat si můžeme představit psa, který je zavřený v kleci a my ho neustále obtěžujeme tím, že mlátíme do mříží, Až takového psa pustíme, pokouše nás. Ten samý pocit má žák ve škole, kde mu nejsou stanoveny hranice, kolik je po něm žádáno, není vymezen čas, po který se nějaká činnost bude dělat.

Nejhorší odpověď jakou můžeme dítěti dát je, „nevím přesně, ještě si to musím rozmyslet“, popřípadě: „Uvidím, jak Vám to půjde“.

Abychom se vyhnuli nepříjemným pocitům dítěte, je dobré dávat vždy jasnou instrukci. Např.: V prověrce budou jen 2 příklady. Číst budeš jen dva odstavce, apod.

Agrese vyvolaná strachem je příčinou odporu k učení (Martínek, 2009).

Rodičovská agrese

Někdy bývá tento druh agrese nazýván mateřskou či otcovskou. U zvířat si můžeme představit situaci, kdy fena hlídá svá mláďata a někdo cizí na ně chce šáhnout-pokouše ho.

Každý rodič má z tohoto důvodu právo bránit své dítě před okolním světem. Školní prostředí je místem, kdy k pomyslnému ohrožování dítěte dochází velmi často. Dítě je „ohrožováno“ špatnými známkami, postihy za nevhodné chování, může se stát obětí nevhodného přístupu učitele, v neposlední řadě se může stát terčem ubližování ze strany spolužáků.

Při řešení rodičovské agrese ve školním prostředí a při kontaktu s agresivním rodičem doporučuje (Martínek, 2009, str. 56-57) postupovat podle tří základních pravidel:

➤ Každý rodič má právo bránit své dítě

I když dle učitelova názoru je rodič špatný, nedokáže své dítě usměrnit, nedokáže s učitelem patřičně komunikovat, má na obranu svého dítěte právo.

➤ Každý rodič vychovává své dítě, jak nejlíp umí

To, že je to z pohledu vyučujícího naprosto nevhodná výchova, je jiná věc. Problémový rodič své dítě jinak vychovávat neumí. Nemůže proto vyučující očekávat, že např. rodič, který často střídá zaměstnání a u žádného nevydrží, bude své dítě vychovávat k systematické a pravidelné přípravě na vyučování (Martínek, 2009, str. 56-57)

(Martínek, 2009) zdůrazňuje, že je nutné zmínit také situaci, kdy se ve třídě objeví známky šikany a vyučující se snaží vyřešit problém s rodiči. V tomto případě je velmi žádoucí, aby si promluvil s každým z rodičů zvlášť. Nemělo by se stát, aby se sešli rodiče obětí i agresorů. Poté dochází k nepříjemnému čelení rodičovské agrese, kdy rodiče požadují po vyučujícím vysvětlení, „proč nezamezil ubližování dětí, nebo co on udělal proto, aby se šikana již neobjevila. Učitelé mohou mít po této konfrontaci pocity viny a neschopnosti. I když je naprosto pochopitelné, že děti nenabádali k šikaně. Je pravdou, že např. sortováním dětí na schopné a neschopné mohli tento problém vyprovokovat.

Na druhou stranu se ukazuje, že pokud se dítě stane agresorem nebo obětí, není v jeho základním prostředí, tedy rodině, vše v pořádku a je třeba začít problém řešit odsud (Martínek, 2009).

Agrese jako obrana teritoria

„Teritorium u člověka si dle (Martínek, 2009, str. 63) můžeme představit jako „bublínu“, která je jeho osobním prostorem. Tato bublina nemá tvar pevné kružnice, má měňavkovitou podobu, tzn. vůči každému člověku je nastavena jinak. Jsou lidé, kteří jsou nám velmi blízcí, těm dovolíme vstoupit do nejužšího prostoru kolem nás, např. dětem, partnerům apod. Dále mezi námi existují lidé, kteří jsou nám sympatičtí nebo neutrální. Vyskytují se však i tací, pro které je naše „bublina“ velice široká, jsou to ti, kteří jsou nám nějakým způsobem nepříjemní, protivní“.

Na narušení našeho teritoria reagujeme většinou dvěma způsoby. Buď narušiteli začneme ustupovat, tím však jeho expanzivita roste, nebo začneme své teritorium agresivně bránit, dáváme najevo nepříjemné pocity, mračíme se, v některých případech může dojít i k fyzickému kontaktu, např. jej odstrčíme (Martínek, 2009, str. 63).

V každém školním prostředí by mělo dítě mít svůj vyhraněný prostor. V mateřské škole např. svůj věšáček, místo u stolečku. Ve škole pak svou půlku lavice. Problém nastává u tzv. stěhovavých tříd, kdy děti nemají žádnou kmenovou třídu, jsou tak více hyperaktivní, nesoustředěné a agresivní (Čermák, 2009).

Pevné teritorium by dítě mělo mít i doma. Konflikty se stávají většinou v domovech mládeže nebo na internátu, kdy se dítěti posadí na postel někdo jiný, sebere mu židli apod. Vychovatelé poté slýchávají stížnosti typu: „Sedí mi na židli, používá moje věci“. Problémy tohoto typu jsou brány na lehkou váhu. Vychovatelé si vůbec neuvědomují, že každý má právo bránit své teritorium.

Dítě by mělo mít domov za nejbezpečnější místo, kde cítí pohodu, klid a zázemí. Pokud v rámci rodiny je jeho místo ohrožováno. Probouzí tento problém v dětech hyperaktivitu a agresi (Čermák, 2009).

1.1.4. Násilné chování

„Násilné chování je agrese, jejímž cílem je poškození oběti, např., její smrt nebo zmrzačení.“ (Koukolík, Drtilová, 2006, str. 195).

Dále Světová zdravotnická organizace definuje pojem násilné chování jako: *„Záměrné užití fyzické síly nebo moci, buď jako brožby nebo aktuálně, a to proti sobě samému, druhé osobě, proti skupině či komunitě, které buď s vysokou pravděpodobností vyústí, nebo skutečně vyústí do úrazu či smrti, psychologického poškození, naruší vývoj nebo způsobí deprivaci“ (Koukolík, Drtilová, 2006, str. 195).*

Násilné chování se objevuje v rodinách, partnerských vztazích, může jít o zastrašování a ohrožování.

1.2. Šikana

1.2.1. Pojmy šikana a teasing

Původ slova **šikana** pochází z francouzského **chicane** = zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, lpění na zákonech.

V České republice se poprvé o šikaně začalo mluvit v souvislosti s povinnou vojenskou službou. Tento pojem zavedl psychiatr Petr Příhoda (Kolář, 2001).

Dnes tato etymologická definice nemůže postihnout všechny významy šikany. Podle (Kolář 2001, str. 17) *„Šikanování je všudy přítomné a může nás doprovázet po celý život, začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školce a v dalších školách (šikanu ve školách označujeme jako bullying), v zájmových skupinách, v zaměstnání (mobbing), v partnerských vztazích (domestic violence), v nemocnicích, například psychiatrických, mezi nájemníky domu a končí týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců“.*

Podle (Vágnerová a kol 2009, str. 17) je šikana je úmyslné a opakované fyzické i psychické ubližování slabšímu jedinci (skupině) silnějším jedincem (skupinou).

(Kolář, 2001, str. 27) uvádí, že hlavním znakem šikany je, že: *„Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.“*

Dále můžeme šikanu vymezit jako:

- Situaci, když jeden nebo více žáků úmyslně a většinou opakovaně ubližuje druhým.
- Jako chování, jehož záměrem je ublížit někomu jinému, ohrozit ho a zastrašit.
- Jako zneužívání moci (Vágnerová, 2009).

Kromě šikany, je třeba také definovat termín **teasing**, který se laické veřejnosti často se šikanou zaměňuje.

Teasing „Označuje chování, které zdánlivě šikanu připomíná, jde však o nevinné škádlení mezi dětmi- např. právě na 2. stupni ZŠ chlapci provokují děvčata proto, že se jim líbí. Dívky křičí, chichotají se, někdy chodí žalovat, dospělý však vidí, že jejich žalování je pouze formální. Jedná se o normální jev“ (Martínek, 2009, str. 109).

1.2.2. Rozdíl šikany a teasingu

Šikana se od teasingu dle (Fischer a Škoda, 2009) odlišuje těmito znaky:

➤ Vždy jde o převahu síly nad obětí

Jde o převahu **fyzickou**, kdy silnější jedinec nebo jedinci trápí a ubližují slabšímu jedinci, který se evidentně nemůže bránit. Může jít o převahu i **psychického rázu**, kdy mentálně odolný jedinec psychicky využívá slabšího nebo ho dokonce nutí posluhovat.

Často se setkáváme i s mocenskou podobou, kdy např. žáci 9. ročníku napadají žáky 6. ročníku. Zde jde především o nepsanou hierarchii- kdy „devátáci“ jsou „služebně starší a mohou si dovolit více.

➤ Oběť vnímá útok jako nepříjemný

Zde autoři uvádějí příklad s přezdívkami, které ve škole často vznikají, může jít o ty, na které jsou děti pyšné, ale většinou dochází k tomu, že se přezdívka stává provokací, na kterou oběť může reagovat přehnaně až agresivně. Poté je označován za toho, „který si začal“.

V dalším případě agresori „hrají na nejslabší struny“ oběti. Může se jednat o rodinu oběti, která bývá ne dobře finančně zabezpečena, nebo špatně společensky postavena. Pedagog by se měl vždy zastat oběti, i když agresori mohou mít pravdu.

Vyučující s nimi nesmí ani v duchu souhlasit a říct si: „*Co se zlobí, vždyť mají pravdu*“. Oběť totiž i souhlasné mlčení pedagoga velmi dobře vycítí.

➤ Útok může být dlouhodobý, ale i krátkodobý

Šikana je většinou postupně se rozvíjející negativní chování vůči spolužákovi či spolužákům, může to však být i jednorázový, krátkodobý akt, který ve své podstatě splňuje dvě výše uvedené podmínky. Je možno říci, že krátkodobé šikany jsou mnohdy daleko nebezpečnější, a to ze dvou důvodů. Jednak probíhají v samotné třídě a učitel o nich neví. Za druhé je za šikanu ani nepovažujeme, neboť mezi odbornou veřejností stále panuje názor, že za všech okolností musí jít o dlouhodobý proces (Fischer, Škoda, 2009).

Příklad z praxe:

V 1. ročníku gymnázia na začátku pololetí se v rámci tělesné výchovy konal plavecký kurz. V dívčích sprchách došlo k incidentu, kdy se nejatraktivnější dívčí část třídy začala posmívat nejméně průbojně a méně sympatické dívce, která byla otylejší a měla nemoderní plavky. Nebyla však klasickou obětí, třída ji nikdy nic neudělala, měla tam i kamarády. Jen tak z legrace však agresorky napadlo schovat dotyčné plavky i ručník a bavily se tím, jak plakala a schovávala se na záchodě. Navíc si mnohé z nich natáčely tuto scénu na mobilní telefon. Jakmile se po nich začala sbíhat učitelka, oběti vše vrátila, ta se oblékla a den pokračoval dále. Rodiče se o této události dozvěděli až po měsíci. Ředitel kontaktoval PPP s dotazem, zda se jedná opravdu o šikanu, když toto jednání proběhlo v jeden daný okamžik. Skutečně, výše dané chování, bylo takto klasifikováno. Příklad skončil potrestáním agresorů

Zdroj: (archiv, Sociální odbor, MěÚ v Prachaticích)

1.2.3. Teorie šikany

Je důležité při zkoumání šikany, vidět tento problém zvenčí i zevnitř a postihnout ho

ze tří hledisek. Dle (Kolář, 1997) rozeznáváme 3 praktické pohledy na povahu šikany.

➤ Šikana jako nemocné chování

V tomto případě je zaměření na nejnapadnější projevy, které porušují školní pravidla nebo dokonce naplňují skutkovou podstatu trestných činů. Tento pohled je v praxi nejběžnější a většinou také jediný, jde o fyzickou agresi a používání zbraní, o slovní agresi a zastrašování zbraněmi, krádeže, ničení a manipulace s věcmi a násilné manipulativní příkazy.

Brutální způsoby se jistě bolestivě dotknou každého a nikdo nebude mít problém s jejich označením. Potíží je však v tom, že nejdou vidět, protože se dějí v nepřítomnosti pedagoga (Kolář, 1997).

➤ Šikana jako závislost

V této teorii jde o vzájemný vztah agresora a oběti, je vnějšmu pozorování nepřístupná. Terén tohoto nesvobodného, nesymetrického vztahu je určen převažující lidskou strategií: skrýt vlastní strach a zároveň využít strach druhého.

Tato teorie diktuje rozdělení žáků ve většině skupin na „silné a slabé“, čili na jedny, co reagují silně a svůj strach skryjí tím, že ho vyvolají v těch druhých. Předvedou své přednosti, jimiž zakryjí své nedostatky. A na ty slabé, kteří jsou strachem ochromeni, že ukážou všechny slabosti, které chtěli zakrýt.

Od počáteční diferenciaci na „slabé a silné“ vzniká mezi těmito skupinami oboustranná a překvapivě trvalá vazba.

Pro agresora se stane „pilulkou“ proti strachu ovládnutí, znásilňování a lámání vůle oběti. Přináší mu to pocit nadřazenosti a absolutní moci. Je nutkán ke zdokonalování a stupňování utrpení oběti, stále více oběť potřebuje, je na ní závislý.

U oběti, agresorovo chování rozpoutá sebezničující síly, které jsou rukou mučitelů. Následkem může být až extrémní forma závislosti-identifikace s agresorem. Oběť pak může agresora obdivovat, považovat ho za kamaráda, poslouchat ho na slovo a odezírat, co má udělat (Kolář, 1997).

➤ Šikana jako porucha vztahů ve skupině

Posledním pohledem na šikanu je „onemocnění“ celé skupiny. V podstatě jde o to, že šikanování není nikdy pouze záležitostí jednotlivce nebo jen agresora a oběti. Neděje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny. V tomto smyslu je šikanování vždy těžkou poruchou vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci. Ve zdravém společenství s fungující imunitou se šikanování nemůže ujmout a růst (Kolář, 1997).

1.2.4. Druhy šikany

Abychom lépe porozuměli šikaně, rozdělujeme její projevy na:

- *Přímé a nepřímé*
- *Fyzické a verbální*
- *Aktivní a pasivní*

Podle kombinací těchto tří dimenzí, jak uvádí (Kolář, 2001), můžeme dobře postihnout odlišnosti jednotlivých typů šikany:

Druhy šikany:

Fyzické přímé aktivní - Útočníci oběť kopou, škrtnou, fackují;

Fyzické aktivní nepřímé - Oběti jsou ničeny věci;

Fyzické pasivní přímé - Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice;

Fyzické pasivní nepřímé - Agresor nechce pustit oběť na toaletu;

Verbální aktivní přímé - Nadávání, urážení, zesměšňování;

Verbální aktivní nepřímé - Rozšiřování pomluv, agrese může být vyjadřována kresebně

Verbální pasivní přímé - Neodpovídání na otázky, pozdrav, atd.;

Verbálně pasivně nepřímé - Spolužáci se oběti nezastanou, je-li nespravedlivě obviněna

(Kolář, 2001, str. 32)

1.2.4. Směry šikany

Šikana nemusí probíhat vždy v podobě, kdy žák trápí jiného žáka, může existovat i v následujících formách, které uvádí (Vágnerová a kol., 2009).

➤ učitel - žák

Jedná se o situace, kdy učitel učí žáka, s kterým nemá dobré vztahy a který ho často provokuje. Má na něm tendenci vidět vše, co u ostatních dětí běžně nevidí,

při zkoušení většinou dostává horší známky, těžší otázky apod.

➤ žák - učitel

Učitel je velmi snadnou obětí, je ve třídě sám, proti němu je např. dvacet žáků. Nastávají zde poměrně často nepříjemné situace, kdy ho žáci provokují, naschvál jej vyrušují, což on chápe nepříjemně.

Tomuto směru jsou náchylnější většinou ženy učitelky, které na jakýkoliv sebemenší podnět reagují vznětlivě, nechají se snadno vyprovokovat a na třídu potom jenom křičí. Tím však dávají najevo, že na jejich provokace reagují, a ti potom mají tendenci je zvyšovat.

➤ rodič - učitel

Tohoto typu se dopouštějí rodiče, kteří si myslí, že škola jim musí ve všem vycházet vstříc. Často si troufnou mluvit učiteli do výuky, vědí nejlépe, jak má vychovávat a učit jejich dítě.

Rodiče často hrají na „slabé struny“ učitele- to je plat a postavení ve společnosti. Používají věty typu: „moje dítě má větší kapesné než vy plat“. Tyto situace by se neměly řešit před zraky dětí. Děti velmi rychle um napodobovat chování rodičů. Mohou si říct, že pokud může vyučujícímu vynadat rodiče, mohou i ony.

➤ učitel - rodič

Tímto směrem trpí především rodiče, které mají doma „problémové dítě“. Rodiče vědí, že jejich dítě má problém, ale nevědí si s ním rady. Pedagog může získat

nad rodičem určitou „nadvládu“. Myslí si, že přes rodiče dokáže „zlobivé“ dítě srovnat a začne mu radit, jak má své dítě kárat, trestat apod. pokud rodič poslechne, dostane se do nekonečného kolotoče (Vágnerová a kol., 2009).

1.2.5. Stádia šikany

Je nutné znát a rozlišovat jednotlivé stupně šikany. Každý z těchto stupňů vyžaduje různý typ zásahu. Stádia zachycují negativní vnitřní proces směřující k přijetí norem a hodnot šikanování žáky. Podle (Kolář, 1997) existuje 5 stádií šikany.

První stádium- zrod ostrakismu

Je mýtem, že agresor šikany musí být sadista nebo že ve třídě panuje nedostatek kázně. Naopak, živnou půdou pro šikanu je každý kolektiv. Velmi brzy se mezi dětmi projeví tzv. „obětní beránek“. Dítě, které se nějak odlišuje např. fyzicky, stává se neoblíbeným. Tito jedinci, kteří se dostanou na okraj třídního kolektivu, zakouší ostrakismus. Ostrakismus je většinou mírnou psychickou formou násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře. Ostatní ho odmítají, pomlouvají, vtipkují na jeho účet.

Tato situace je zárodečnou podobou šikanování a je rizikem pro další negativní vývoj (Kolář, 1997).

(Martínek, 2009) uvádí, že v ostrakismu jde především o naprosté vytěsnění oběti z kolektivu. Agresoři přesvědčí „neutrální jádro“-zbytek třídy, že oběť je divná a není dobré se s ní bavit, jinak že i oni zakusí roli oběti. Naopak oběť nechápe, co se děje, z tohoto důvodu se u ní začínají objevovat agresivní reakce vůči spolužákům, když od nich nedostane pozitivní reakce, bude si říkat o negativní. Vrací spolužákům nadávky, brání se vztek, ranami.

Agresoři vidí, že jejich snahy o vyčlenění fungují, a svůj tlak zvyšují.

U oběti se začínají objevovat tři charakteristické znaky:

- **Zhoršená prospěchu**, z původní 2 se stává 4 apod.
- **Zhoršená schopnosti soustředit se**, oběť je pohroužena do sebe, přemýšlí nad svou vinnou a na učitele reaguje úlekem.

- **Tendence navštěvovat nižší ročníky dané školy**, kde oběť často nachází děti, které k ní vzhlíží a baví se s ní (Martínek, 2009).

Druhé stádium- fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Ostrakismus se může vyvinout do dalšího stádia. Příčin může být mnoho, nejčastější jsou však 2 následující:

- **Náročné situace**

V těchto situacích, kdy je třída pod tlakem, (může jít o těžkou písemnou práci nebo o konflikt s učitelem), začne si několik agresivnějších jedinců vybíjet svou nervozitu a neklid na nejslabším. Jde o upevnění soudržnosti třídy na úkor „obětního beránka“.

- **Více agresivních asociálních jedinců**

Tito agresivní jedinci již od začátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb. Zde závisí na konstelaci celé třídy, pokud pocítí moc, při týrání

a ubližování někomu slabého, zbaví se posledních zábran, začínají své agresivní chování opakovat. Nepříznivá situace nastane, když vůdce skupiny nebo celé třídy začne šikanu uplatňovat jako úlevu (zábavu) pro pobavení ostatních (Kolář, 1997).

(Fischer, Škoda, 2009) uvádějí, že oběť má v tomto stádiu nepředstavitelný strach, přirozenou reakcí proto bývá-útěk od strachu. Ten se může projevit od klasického záškoláctví po somatizaci-útěk do nemoci, projevujícími se bolestí hlavy, břicha, častými ranními nevolnostmi, až po různé formy poškozování.

Prospěch bývá katastrofální, totéž se týká i docházky, oběť bývá často kritizována za své chování, od rodičů přicházejí různé formy trestů, nikoho však většinou nenapadne, že se oběť pouze brání (Fišer, Škoda, 2009).

Podle autorů (Fišer, Škoda, 2009) další vývoj závisí především na pozitivním zaměření třídy a na postojích spolužáka k násilí. Pokud převládají kamarádské a soudržné vztahy, kdy má většina negativní vztahy k násilí a destrukci, šikana většinou neuspěje.

Pokud se skupina v tomto stádiu ponechá sama sobě bez pedagogického zásahu, automaticky nastupuje snaha, skrýt vlastní strach a upozornit na slabší jedince. V tomto případě je imunita skupiny oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny a je téměř jisté, že se násilí bude opakovat a stupňovat (Fišer, Škoda, 2009).

Třetí stádium – utvoření jádra

Pokud se někdo tvrdě nepostaví přitvrzenému násilí a manipulacím, často se utvoří tzv. „úderné jádro“. Tímto rozumíme skupinku agresorů, kteří systematicky spolupracují a šikanují nejvhodnější oběti.

V tomto klíčovém momentu je již třída rozdělena na podskupiny, které podle svého charakteru bojují o moc. V případě, že se ve třídě nenachází pozitivní skupina, která by svým vlivem alespoň konkurovala podskupině tyranů, hrozba tyranů může nadále pokračovat a stupňovat se (Kolář, 1997).

Čtvrté stádium- většina přijímá normy agresorů

Činnost úderného jádra pokračuje, normy agresorů jsou přijaty a staly se nepsaným zákonem. Ve skupině dochází k šokující proměně. U členů dochází k vytvoření nové identity, která zcela podléhá normám vůdců. To, co hlásají pedagogové, ustupuje do pozadí. I bezproblémoví a ukáznění žáci se začnou chovat krutě, aktivně se podílejí na šikaně spolužáka a prožívají přitom uspokojení (Kolář, 1997).

Páté stádium- totalita neboli dokonalá šikana

Zhoubný proces bez pomoci školy nebo rodičů obvykle ústí do posledního stádia, kdy jsou všechny normy agresorů přijaty celou třídou a dojde k plnému nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. „stádia vykořisťování“. Jde o rozdělení žáků na dvě skupiny „otrokáře a otroky“. Agresori velmi často sebe sami označují za „nadmocné, velkoknížata, ministry, kingy apod.“. „Otrokáři“, využívají na svých obětech všeho, od materiálních hodnot-jako jsou (peníze, oblečení, pomůcky), až po jejich tělo, city a rozumové schopnosti. Jako důkaz moci používají „otrokáři“ bolest, znásilňování všemi možnými způsoby. Oběti se nejsou schopni bránit (Kolář, 1997).

Agresori, kteří ztrácejí veškeré zábrany, jsou nutkáni k opakovanému násilí. V malé skupině zcela vítězí zlo. Původně neutrální jedinci se stávají přihlížejícími nebo se začínají aktivně zapojovat do šikany. Násilí se považuje za normální, dokonce za skvělou legraci. Zbytky lidskosti jsou vytěsněny novou identitou, kde není místo pro slitování a kde zcela chybí svědomí (Kolář, 1997).

Poslední metou šikany je prorůstání do školské struktury, kde vůdce celé agresivní skupiny tyranů je protěžován i učiteli. Je zvolen předsedou třídy, umravňuje celek při rychlých přesunech. Učitelé ho zcela podporují, věří mu a stojí za ním. Jakékoliv signály skrytého volání o pomoc nesympatického, výukově slabého žáka jsou v těchto případech přehlíženy (Kolář, 2001).

1.2.6. Mýty o šikaně

O šikaně existuje mnoho mýtů, snadno způsobí, že rodiče nebo pedagogové začnou šikanu řešit nevhodným způsobem nebo ji dokonce přehlédnou a její projevy považují jen za „škádlení“ nebo jinak neškodné projevy puberty.

Uvedu několik nejčastějších případů:

➤ **Šikany se dopouštějí hlavně chlapci**

U děvčat se s touto problematikou setkáváme stejně často, spíše se však jedná o šikanu psychickou.

➤ **Šikanují jen hloupí násilníci**

Šikanovat může i velmi inteligentní dítě z „dobré rodiny“, avšak tato šikana bývá rafinovanější a těžko rozpoznatelná.

➤ **Kdo je týrán, může si za to sám**

Obětí šikany většinou bývají děti, které se nějakým způsobem odlišují od ostatních, ať je to vzhled, handicap nebo nadání. Je třeba dětem vštěpovat, že odlišnost nesmí být důvodem k agresivnímu chování.

➤ **Kdo je týrán, může si pomoc sám**

Šikanu můžeme chápat jako nemoc vztahů, proto se oběti snaží urovnat své problémy sami, čím více šikana nabírá na síle, tím více stoupají i nápravné snahy.

➤ **Přísná kázeň to vyřeší**

Šikanu umocňují především tuhé systémy, kdy jeden má moc nad vůlí druhého.

➤ **Dobry učitel vždy intuitivně zasáhne.**

Pokud se učitel stane svědkem šikany, většinou pod tíhou emocí zasáhne nevhodným způsobem. Sice odvrátí okamžitý útok, dlouhodobě je však potřeba, odhalit příčiny a podstatu problému (Říčan, 1995).

1.3. Oběti a agresori

V této práci se zabývám aktéry šikany žáků druhého stupně, proto se chci v následující kapitole zmínit o jejich psychickém a sociálním vývoji, možných těžkostech při zvládání dospívání.

1.3.1. Charakteristika rané pubescence

Toto období je z celého vývoje nejdramatičtější a nejzajímavější. Tělesná proměna, jejíž nejdůležitější součástí je pohlavní dospívání, sama o sobě vychyluje psychickou rovnováhu a vynucuje si novou integraci osobnosti, novou syntézu. Dítě už nechce být „dítětem“, zároveň dělá pod vlivem školy velké pokroky v rozumovém vývoji, které mění jeho nazírání na svůj život i na celý svět. Mění, ať už pod tlakem společnosti nebo ze své vlastní vůle, své vztahy k vrstevníkům, k rodičům i dalším autoritám (Říčan, 2006).

Musí se rozhodnout na o dalším vzdělávání nebo povolání. Je toho na čtyři roky dost.

Ve ztížených podmínkách a také tehdy, když dítě do tohoto stádia vchází s nějakým vývojovým handicapem, je nutné počítat s těžkostmi, nebude možná stačit na všechny úkoly, vzbouří se proti nim a proti těm, kteří mu je ukládají, psychické strádání překročí

únosnou míru a dítě si vybere některou z možností, kterou mu nabízí dětská delikvence-anebo proklouzne zdánlivě hladce, ovšem za cenu ochuzení či omezení svých životních možností (Říčan, 2006).

Pubescence je označována za „vulkanismus“. Můžeme také mluvit o hormonální bouři, která rozvíří poměrně klidnou hladinu předchozího stádia. Ať už pubescent navenek ovládá své city nebo je nepokrytě projevuje, musí počítat s „větším citovým rozryvem“, ten může dítě překvapit, zaskočit, může se jemu samému zdát podivný, nenormální. Pubescent reaguje podrážděně. Jeho nálady bývají labilní, nápadně často se mění, převládají však záporné emoce: rozmrzelost, nepokoj, neklid, horečná aktivita, a pak apatie hraničící s depresí (Langmeier, Krejčířová, 2009).

Dospívající sám nerozumí tomu, co se s ním děje, vysvětlení hledá především ve svém okolí. Citlivější jedinci se špatně soustředí, pocítují větší únavu, zhoršený spánek a velkou úzkost. Není vůbec divu, že se problematické, pro dítě nové, protikladné city občas projeví výbuchem destruktivního chování, výtržnostmi a násilím (Říčan, 2006).

1.3.2. Specifické vývojové problémy dospívajících

V každém vývojovém stupni člověk prochází obtížemi, které souvisí s vývojovým stádiem a zvládnutím rolí. Tyto role přibývají s věkem, čím je člověk starší, tím více rolí musí zvládnout. U dospívajících převládá stále role dítěte, staršího nebo mladšího sourozence žáka, spolužáka, kamaráda, člena zájmového kroužku.

Může dojít k rozporu mezi rolí, společností, normou, hodnotami a sociální zralostí. Toto vnitřní napětí může také vést k agresivitě.

Podle (Langmeier Krejčířová, 2009) jde především o tyto vývojové problémy:

➤ Rozpor mezi fyzickou a sociální zralostí

Rychlost tělesného růstu a pohlavní zralosti posunuje věk dospívání stále níže, zatímco náročnost a požadavky na vzdělání a profesionální přípravu oddalují dosažení sociální zralosti.

Nesnáze, které způsobují rozpor mezi fyzickou a sociální zralostí mohou být někdy patrné i v poruchách chování u některých mladistvých, kteří jsou nuceni ještě se vzdělávat, ačkoliv se již cítí být dostatečně zralí pro pracovní aktivitu a nezávislost ekonomickou i osobní.

Největším rozporem se zdá být to, jak je dospívající zralý pro sexuální aktivitu, jak po ní touží, ale jak je mu současně odkládána do značně pozdějšího věku. Napětí z neuspokojeného sexuálního puzení ještě zvyšuje sexuální tematika filmů a jiných médií (Langmeier, Krejčířová, 2009).

➤ Rozpor mezi rolí a statutem

„Sociální roli chápeme chování odpovídající určité pozici ve společnosti, např. pozice matky, otce, učitele. Pod pojmem sociální status pak můžeme chápat soubor práv a povinností, které určují postavení jedince ve společenské hierarchii“ (Langmeier, Krejčířová, 2009, str. 164).

V současné složité a rychle se měnící společnosti, mezi rolí a statutem vzniká větší či menší rozpor. To se týká především dospívajících. Od těch, kteří jsou již fyzicky zralí, se očekává vyspělé a plně odpovědné jednání (role dospělého), přitom je jejich status nízký, předpokládá se „dětské“ postavení, tzn. poslušnost, vnější kontrola. To platí především pro skupiny mladistvých, pro které se hranice sociální zralosti spolu s ekonomickou samostatností odkládá díky studiu do vysokého věku.

Existuje také problém mezi vyučujícími, kteří si v tomto období nejsou jisti, zda se ke svým dospívajícím žákům chovat jako k dospělým či dětem. Vzniká podle (Langmeier, Krejčířová, 2009) problém tzv. *„mezirole a mezistatusu“*.

➤ Rozpor mezi hodnotami rodiny a vnější společnosti

Rozpor mezi citovými vztahy v rodině a vnější společností je příčinnou konfliktů během celého života dítěte, ale v dospívání je dle (Langmeier, Krejčířová, 2009) často kritický. Dospívající není již tak vázán na hodnoty a normy svých rodičů a stále častěji je kriticky posuzuje. Přesto je na svých rodičích závislý. Zde platí, že pokud rodiče prosazují svoje hodnoty a pravidla pouhou diktaturou, vyvolávají odpor a brzdí vývoj dospívajícího. Dospívající potřebuje důsledné vedení, ale odlišné od vedení dítěte, je důležité poskytnout mladému člověku dostatek volnosti při rozhodování (Langmeier, Krejčířová, 2009).

1.3.3. Příčiny zvýšené agresivity a šikany u dětí a mládeže

➤ Potvrzování funkčnosti agrese

Někteří jedinci mají zvýšenou tendenci agresí zastrašovat, pomocí ní si posilovat svoje místo nejen v žákovském kolektivu, ale i v celé škole. Pokud pedagogové pouze pasivně přihlížejí, popřípadě přijmou chování agresora za nemenné, smíří se s ním. Jedinec si své agresivní chování uloží do paměti, jako chování účinné a agrese mu bude sloužit jako prostředek k vyřešení jakéhokoliv problému, nezaleknou se žádného výchovného opatření a v dospívajícím věku z nich ve většině případů vyrůstají jedinci s výraznou tendencí k sociálně patologickému chování násilného typu (Coloroso, 2003).

➤ Nečitelnost ve výchově

Výchova rodiče i vychovatele by měla být pro každé dítě naprosto čitelná, což znamená opět nastavení jasných pravidel. Čitelný rodič podporuje ve svém dítěti jistotu, že každý problém se dá vyřešit, a pokud nastane nějaký prohřešek, ponese si za něj určitý přirozený následek, kterým bude prohřešek vyřešen.

Nečitelný rodič působí na dítě nejistě. Jeho nečitelná výchova spočívá v nejasných pravidlech, odměna či trest jsou přímo závislé na rodičovo náladě. Pokud mají otec nebo matka dobrou náladu, sebevětší prohřešek je bagatelizován, projde bez větších problémů. A naopak, jestliže rodiče mají špatnou náladu, sebemenší prohřešek tvrdě trestají (Coloroso, 2003).

S nečitelností ve výchově souvisí také problém „*dvoukariérových manželství*“ (Martínek, 2009), uvádí, že tento fenomén se vyskytuje především v rodinách, kde oba rodiče podnikají nebo jsou velmi pracovně vytížení a na výchovu jim nezbývá příliš času. Zajišťují dítě pouze materiálně. Tato forma výchovy přestane fungovat v momentě, kdy dítě domů začne nosit špatné známky a objeví se poznámky kvůli špatnému chování.

Nastoupí zákazy, tvrdší tresty, popř. výprasky- dítě od svých rodičů dostává pouze signály nespokojenosti se svým učením a chováním. Rodina se tak nachází v bludném kruhu, ze kterého dítě bez pomoci rodičů nevyskočí, kdyby se snažilo sebevíc (Martínek, 2009).

➤ Výrazný nesoulad v hranicích školy a rodiny

Škola má pravidla v chování určena školním řádem. Je jasné, že v rodině nemohou být pravidla stejná. Ideálně jsou v rodinném prostředí o trochu volnější, jsou však pevně daná a pro dítě čitelná (Coloroso, 2003).

Mohou nastat dva příklady. V prvním jsou pravidla v rodině příliš široká nebo vůbec neexistují. Dítě se nemůže s pravidly školy srovnat, hranice školy jsou pro něj příliš úzká, nevejde se do nich. Co je pro školu nepřijatelné, je pro dítě normou.

Děti, které procházejí volnou výchovou, mají pocit, že vše mohou, agrese je pro ně naprosto přirozeným způsobem sebeprosazení. Pokud k nim ostatní neprojevují dost respektu, vynucují si ho násilím (Coloroso, 2003).

Reakce rodičů na poznámky jsou většinou ponižující ve smyslu k učitelům. „*Víš, že je učitelka hysterická, tak to prosím tě nedělej*“. Jejich výchova je založena na představě, že děti mohou vše a že v dnešní demokratické společnosti je nemá nikdo, co napomínat.

V druhém příkladě se jedná o velice striktní výchovu, pravidla v rodině jsou velice úzká, v domácím prostředí je dítě vedeno až „vojenským drilem“. Vše je naplánováno a každý nepatrný prohřešek je tvrdě trestán. Pro takového jedince jsou školní pravidla velice široká a neví si s nimi rady (Coloroso, 2003).

Z těchto dětí se podle (Martínek, 2009) často vyvíjejí agresori. V očích učitelů jsou perfektně vychovaní žáci, jsou vždy naprosto ochotní učitelé ve všem pomoci. Učitelé jsou přesvědčeni, že se jedná o naprosto jedinečného žáka, svěřují mu hlídání třídy za jeho nepřítomnosti apod. Když však odcházejí ze třídy, stávají se z těchto dětí hrubí agresori.

Pokud se problematické chování ve třídě řeší, často se staví do pozice pomocného vyšetřovatele.

Důvod tohoto patologického chování je kvůli širokým hranicím, které pro dítě drilem vychované, škola znamená. Zde konečně mohou ventilovat to, co se děje doma (Martínek, 2009).

1.3.4. Charakteristika agresorů šikany

„*Osobností charakteristiky iniciátorů a obětí šikany, ale i členů skupiny, kde se šikana je, jsou pro vznik a vývoj tohoto jevu velmi důležité. Svůj význam zde má i osobnost pedagoga*“ (Kolář, 2011, str. 137)

Velmi rizikové faktory při vzniku šikany je i vztah mezi agresorem a obětí, můžeme nabýt dojem, že jde o scénář „spolupráce“. Tato „spolupráce“ může skutečně poukazovat na vzájemnou sadomasochistickou závislost tyрана a týraného (Říčan, 1995).

1.3.4.1. Kdo začíná šikanovat- typologie agresorů

(Kolář, 2011), uvádí, že iniciátoři šikany jsou vždy „Ti silní“, alespoň v dané skupinové konstelaci. Tito žáci, umějí skrývat svůj strach a zneužívat strachu jiných, potlačují nejistotu. Výzvy spojené s rizikem v nich vyvolávají euforii, která přehlušuje vnitřní neklid a strach.

Tito psychicky silní jedinci se vyznačují i fyzickou silou, alespoň v porovnání s obětí. V některých případech mívají zkušenost s bojovým uměním, buď se jím zabývají v nějakém kroužku, nebo alespoň čerpají vzor z filmů. U těchto jedinců se objevuje nápadná krutost. Vzrušuje je (ne sexuálně) pocit z utrpení a ponížení jiného. Dalším motivem je masivní touha po moci. Dle (Kolář, 2011) krutost a touhu po moci lze považovat za hnací sílu agresorů.

Díky dalším motivům, které se ke dvěma základním přidávají, můžeme určit důvody šikanování a také charakteristiky agresorů, kteří své pohnutky a nedostatky promítají k oběti:

➤ Motiv upínání pozornosti

Agresor touží být ve středu zájmu, baví ostatní spolužáky tím, že ponižuje nebo fyzicky ubližuje jiným.

➤ Motiv zabíjení nudy

Tento motiv převládá u citově deprivovaných jedinců, kteří při šikanování přes svoji „hroší kůži“ cítí podněty a nachází to, co je baví.

➤ Motiv „Mengeleho“

Zde se v člověku probouzí pocit, že chce nalézt tajemství člověka, kdyby to znamenalo „rozebrat“ člověka jako nějakou hračku. Zkouší tedy, co oběť vydrží.

➤ **Motiv žárlivosti**

Zde agresor závidí oběti dobrý vztah s učitelem a dobré školní výsledky.

➤ **Motiv „prevence“**

Bývalá oběť chce předejít již prožitému týrání a tak na novém působišti pro jistotu začíná týrat jiné nebo se rychle přidává k rychlejšímu iniciátorovi.

➤ **Motiv vykonat něco velkého**

Někteří násilníci jsou celkově ve svém dosavadním životě neúspěšní. Jsou neustále kritizováni a poučováni. Šikanováním si dokážou, že mohou být také těmi „dobrymi“.

➤ **Motiv překonání osamělosti**

Šikanování může fungovat jako nouzová forma vztahu. Vztah agresora a oběti bývá velmi intenzivní. Může se jednat o formu závislosti. Vzlykání oběti bere agresor jako věrohodný projev, který je určen jen jemu (Kolář, 2011).

Agresorům je také dle (Říčan, 1995) vlastní tzv. „**morální slepota**“.

Tito lidé nemají žádné pocity viny, netrápí se skutečností, že jiným působí bolest a utrpení. Naopak trest, který si vyslouží za násilí, považují za křivdu a nespravedlnost. Důvodem může být obrana sebepojetí nebo sobecká a sebestředná orientace.

Šikanující agresori, aby ubránily své sebepojetí a odvrátili velkou úzkost, různými způsoby **vytěsňují** realitu. Odmítají sami sebe vidět negativně.

Své chování zdůvodňují odpověďmi typu: „Strašně mě provokoval“, „Pořád se na mě divně koukal“, způsob obrany, kdy agresor svaluje vinu na oběť, nazýváme **racionalizací** (Kolář, 1997).

Dále dle (Kolář, 1997) mohou nastat případy, kdy se před pedagogem staví agresor na místo oběti a obviňuje jí z bití a týrání. Velmi přesvědčivě vypráví detaily a s velkým citovým nasazením pláče. Toto chování můžeme nazvat **projekcí**.

(Fischer, Škoda, 2009), uvádějí charakteristiku agresorů dle vnější formy šikanování, jedná se o typy:

➤ **„Drsňák“**

Jsou velmi hrubí, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy. Mají narušené vztahy k autoritám. Někdy mohou být zapojeni do gangů, které páchají trestnou činností. Šikanují masivně, tvrdě a nelítostně. Vyžadují od oběti naprostou poslušnost. Šikanování je pro ně prostředkem k zastrašování.

➤ **„Slušňák“**

Jedná se o slušné, kultivované, narcisticky šlechtěné, sevřené, vysoce úzkostné typy. Mohou mít sadistické tendence v sexuálním smyslu. Jejich násilí a mučení je cílené a rafinované. Děje se spíše beze svědků.

➤ **„Srandista“**

Tito agresori jsou zábavní, optimističtí, dobrodružní, se značnou sebedůvěrou. Nechybí jim výmluvnost. Mají ve většině případů vlivné rodiče. Šikanují pro pobavení sebe i ostatních. Objevuje se patrná snaha vypíchnout „humorné“ a „zábavné“ stránky (Fischer, Škoda, 2009).

(Martínek, 2009), uvádí podobnou typologii, přidává však aspekt rodičovské výchovy, tato typologie koresponduje s typologií rodin dle funkčnosti podle Voilandové a Buella (dále 4. kapitola):

➤ **Agresor hrubý, fyzický**

Jedná se o jedince, který k týrání svých obětí používá fyzickou převahu a sílu. Intelektová úroveň se pohybuje v pásmu lehké subnormy.

Ve většině případů je doma tento jedinec nepřiměřeně fyzicky trestán nebo mu bývá vše zcela zakazováno. Oběť poté trestá za to, co je mu samotnému nepříjemné.

V rodině tohoto agresora se může objevovat také problém „nečitelného rodiče“ (viz. Zvýšené příčiny agresivity u dětí a mládeže).

➤ **Agresor jemný, kultivovaný**

Tito agresori se k dospělým lidem chovají velmi slušně, jsou vždy ochotni pomoci. Učitelem jsou často jmenováni předsedou třídy a jsou dáváni za vzor.

Když však učitel odejde, agresor spouští poměrně tvrdou šikanu. Většinou však stojí opodál a „špinavou práci“ za něj vykonává někdo jiný.

V rodinné výchově se většinou jedná o velice tvrdou výchovu – někdy až vojenský dril. Dítě je pod neustálým dohledem, musí plnit všechny příkazy a přání rodičů. Jeho svobodná vůle je zcela znehodnocena. Jedinec opět prožívá stav napětí, které musí někde kompenzovat.

➤ **Agresor srandista**

Rovněž tito děti jsou dospělým poměrně příjemní. Agresori si nepřipouští žádnou zodpovědnost a žádné starosti. Snaží se životem protloukat bez zbytečných překážek. Dokáže do vyučujících hodin vnést vtip, který všechny pobaví, všichni se pobaví. Rodina, ze které dítě pochází, je volnomyšlenkářská, nedělá si rovněž z ničeho hlavu. Hranice v této výchově jsou naprosto bezbřehé a nejasné (Martínek, 2009).

➤ **Agresor spouštějící ekonomickou šikanu**

Rodiče těchto agresorů preferují nadbytek materiálních věcí. Děti mají každou novinku, nikdy nezaostávají za ostatními. Rodiče své potomky všemožně podporují, chtějí, aby byly za každou cenu co nejlepší. Tito rodiče však zapomínají na cit a opravdové rodičovské souznění. Dětem není umožněno zažít stav, kdy musí delší dobu po něčem toužit. Nedokáží si tak ničeho a nikoho vážit.

- Majetek agresorů poté slouží k rozvrstvení třídy, kdy v třídní hierarchii nezastávají nejvyšší pozici ti, kteří mají nejlepší výsledky ale ti, co mají nejlepší mobil, značkové oblečení apod. Problémem je, že agresori spouštějící ekonomickou šikanu se dostávají do výběrových tříd-zejména na přání rodičů, většinou však náročnější výuku nezvládají (Martínek, 2009).

Martínek, zde popisuje novou formu šikany, která je dle mého názoru poslední dobou velmi rozšířená a určuje chod mnoha tříd. Děti ze sociálně znevýhodněných rodin jsou k šikaně předurčeny, nepomohou jim ani dobré výsledky, jsou bezbranní. Mají pocit méněcennosti. Jsou terčem posměchu, když si např. nemohou dovolit lyžařský výcvik.

Rodiče agresorů své potomky často nabádají k tomuto chování, stačí jen pár vět typu: "S tím se nebav, je to sociál". Jejich názory jsou pak prezentovány přímo obětím. Bohužel této formě se nedá snadno zabránit, rodiče agresorů svou chybu málokdy uznají a výchovu změní (Martínek, 2009).

1.3.5. Charakteristika obětí šikany

Na rozdíl od zařazení agresorů je typologie obětí těžší. Obětí se může stát prakticky kdokoli, nemusí mít nějaký zvláštní handicap nebo odlišnost. Stačí, když bude nejslabší ze slabých, nový ve třídě či chytřejší než ostatní.

Podle (Kolář, 2011), není vůbec důležité, jaká oběť vlastně je, její výběr je naprosto spontánní. Při troše smůly se může obětí stát kterékoliv dítě. Téměř každý kolektiv si najde nějakou tu menší oběť a kritéria výběru jsou velmi rozmanitá.

Dále (Kolář, 2011) uvádí, že přesto existují „typické“ oběti, které jsou opakovaně týrané. Jsou to většinou jedinci, kteří neumějí skrývat svůj strach a využívat strachu druhých. Největším lákadlem agresorů je zvýšená zranitelnost a příliš zvýšená bojácnost obětí.

Důležitá je i útlumová reakce při zátěžových situacích. Na rozdíl od agresorů při střetech ztrácejí hlavu, propadají panice, strachu, výčitkám svědomí, přílišné sebekritičnosti.

Jedinci, kteří přitahují násilí, nebývají vždy tělesně slabí, ale většinou jsou slabší než agresori. Někdy může, nastat také situace, kdy je oběť velmi fyzicky zdatná, však psychicky je zcela bezbranný. Jakýkoliv náznak agrese ho vyděsí. Od začátků se nedokáže bránit a stranit ústrkům. Chování k dospělým bývá vstřícné, až vtíravé. Může vyvolávat nevoli a i nepřiměřenou přísnost. Pedagogové nemusí poté postřehnout volání o pomoc.

(Koukolík, Drtilová, 2002) uvádějí charakteristiky, které zvyšují riziko, že někdo bude šikanován. Oběti bývají často nějak oslabené, mívají tělesný či psychický handicap, agresor poté využívá handicap ve svůj prospěch.

Z tělesných handicapů uvádějí např. obezitu, tělesnou neobratnost, malou fyzickou sílu, nějakou mimořádnost ve vzhledu.

K psychickým handicapům patří: specifické poruchy učení (dyslexie, dysortografie apod.) a opožděný duševní vývoj.

Handicapem mohou být také depresivní stavy, dlouhodobé nemoci ale i nízký ekonomický status (viz ekonomická šikana).

(Vágnerová, a kol., 2008) připomíná také fakt rasové šikany, např. jediný Rom je ve třídě mezi „bílými“ a několika skiny. Za narušení rasové čistoty bývá tvrdě trestán.

Podle předcházejících poznatků existují podskupiny a typy obětí:

➤ Oběti slabé s tělesným a psychickým handicapem

➤ Oběti silné a nahodilé - tzv. vzpurná oběť

Tyto děti mívají velmi tvrdou výchovu, nezažili nikdy něhu, projev citů. Za každou maličkost jsou tvrdě trestáni. Mohou také sebemrškačské tresty vyhledávat. Páchají různé výtržnosti, aby byli dopadeni. Když nedostávají lásku, chtějí získat pozornost, i když je negativní. Platí ve škole za provokatéra a problémového žáka. Kamarádi, které tyto děti získávají, jsou většinou agresory a fyzicky oběť týrají. Oběť je může provokovat, avšak agresorům to není omluvou.

➤ **Oběti „deviantní“ a nekonformní – např. Romové**

➤ **Šikanovaní žáci s životním scénářem oběti- tzv. typická oběť**

Jedinci s tímto přízviskem jsou uzavření, tichý, mírní, málomluvní, zvýšeně sebekritičtí a nápadně bojácní. Fyzicky jsou spíše slabší. Někdy mívají zvláštní zájmy- např. sbírání nerostů nebo známek apod. Často střídají školy- kvůli šikaně. Jsou tedy všude novými žáky. Cítí se osamocení, nikdo s nimi nechce mluvit. Nechápu hry ostatních, neví, zda nejsou surové a zda jsou myšleny vážně. Nevědí, jak se v těchto situacích chovat. Stanou se tak znovu obětí, začínají být pro pobavení druhých dobrým terčem. Scénář se tedy začne znovu opakovat (Drtilová, Koukolík, 2002).

(Martínek, 2009) obohacuje předchozí teorii o dvě další skupiny, jsou jimi:

➤ **Oběti setrvávající dlouhou dobu pod ochrannými křídly matek (babiček)**

Jde o děti, jejichž rodiče (především matky a babičky) si nedokáží připustit, že jejich ratolesti dozrávají do určité fáze svého vývoje a stává se samostatnou. Matky v dětech vidí malé nesamostatné dítě, za které musí vše vyřizovat, všude jí musí hlídat, musí mít nad ní dohled. Chování těchto matek je pro ostatní spolužáky provokativní. Oni jsou doma přesvědčováni, že už jsou velcí a musí se učit samostatnosti. V těchto případech musí zasáhnout učitel a upozornit rodiče na nevhodnost chování.

➤ **Učitelské děti**

Jedná se o velmi často šikanované děti především, když chodí na stejnou školu, kde jejich rodič učí. V nejhorším případě, když učí přímo je. Pozice těchto dětí je ze všech úhlů nevýhodná. To, co projde ostatním dětem, jim nikdy neprojde- otec či matka

učitele jsou přímo u zdroje informací a jejich kolegové je někdy s radostí informují, jak se jejich děti chovají a prospívají.

Dalším faktem je, že ostatní žáci „učitelským dětem“ nikdy neuvěří,

že neví o tom, kdy budou psát písemku apod.

Rodič učitel si často neuvědomuje, že je na své dítě mnohem přísnější

a tak ubíjí vztah rodič-dítě.

V neposlední řadě nadejde situace, kdy ostatní učitelé hodnotí dva žáky, kteří mají stejný prospěch, ale „učitelské dítě“ se více snaží a tak dostane lepší známku. Pro ostatní to však není spravedlivé.

Z těchto důvodů lze doporučit, aby rodič neučil své dítě a možná aby nebyl na stejné škole (Martínek, 2009).

1.4. Analýza rodinného prostředí agresorů a obětí

1.4.1. Rodina a její význam

„Rodina je nejvýznamnější sociální skupinou, která zásadním způsobem ovlivňuje psychický vývoj dítěte. Všichni členové rodiny jsou ve vzájemné interakci, vzájemně se ovlivňují a přizpůsobují“ (Vágnerová, 2005, str. 18).

„Rodina je považována za nejdůležitější sociální skupinu, ve které člověk žije. V rodině dochází k uspokojování jeho fyzických, psychických a sociálních potřeb. Je také zdrojem zkušeností a vzorců chování, které nemůžeme jinde získat. Každá rodina je zdrojem specifického systému hodnot a jejich preference a ty ovlivňují chování členů rodiny v interakci se společenským okolím“ (Fischer, Škoda, 2009, str. 140).

Dle citovaných autorů, je rodina nejdůležitějším faktorem, který ovlivňuje náš další život. Jsme na ní, jako malí závislí. Neobejdeme se bez této nejdůležitější sociální skupiny. Pokud máme to štěstí a vyrůstáme v harmonické rodině, máme šanci vést plnohodnotný život, dostat svým cílům a založit rodinou, ve které budeme pravděpodobně uplatňovat výchovné styly, které nám předali naši rodiče.

1.4.2. Funkce rodiny

Dobře fungující rodina plní dle (Helus, 2007) 4 základní funkce:

- **Biologicko-reprodukční**
- **Ekonomicky- zabezpečovací**
- **Emocionální**
- **Socializačně- výchovná**

(Vágnerová, 2008) uvádí další funkce rodiny:

- **Poskytnutí základní zkušenosti**

Tyto zkušenosti ovlivňují pozdější chápání informací a také reakcí na ně. Členové a vztahy mezi nimi dávají dítěti model, který bude napodobovat, eventuálně se s ním může identifikovat. Je také důležité, jak se naučí projevovat nebo neprojevovat své city a názory.

- **Zdroj jistoty a bezpečí**

Rodina určuje základní postoj dítěte ke světu. Podílí se na rozvoji pocitů sebejistoty a sebedůvěry, na nichž závisí uplatnění schopností dítěte.

- **Biologická a sociální funkce**

Rodiče mají podobné dispozice jako jejich děti. Podle toho je vychovávají. Další vývoj je závislý na osobnosti i míře vzdělanosti rodičů, ta je spoluurčena geneticky. Rodiče, kteří dosáhli vyšší sociokulturní úrovně, považují vzdělání za důležité i pro svoje děti.

1.4.3. Typologie rodin aktérů šikany dle funkčnosti

V případě, že některé z výše uvedených funkcí rodina neplní, může se pro její členy stát negativním zdrojem. Rodina již není schopna zajistit dítěti správný vývoj a stává se dysfunkční. V této rodině existují většinou napjaté vztahy mezi partnery, ty narušují rodinné klima. U některých méně odolných jedinců může vznikat až psychický traumatizace (Fischer, Škoda, 2009).

V publikaci od (Fischer, Škoda, 2009), je uveden dotazník od Dunovského, který vypracoval dotazník o funkčnosti rodin podle sledovaného dítěte. Tento dotazník se opírá o hodnocení osmi diagnostických kritérií:

- **Složení rodiny**
- **Stabilita rodiny**
- **Sociální a ekonomická situace**

Vychází z věku, z rodinného stavu, vzdělání a zaměstnání rodičů, z příjmu a bydlení rodiny.

- **Osobnost rodičů**
- **Osobnost sourozenců**
- **Osobnost dítěte**
- **Zájem o dítě**
- **Péče o dítě**

Na základě těchto kritérií byly autorem popsány čtyři typy rodin:

- **Funkční rodina**

V této rodině je zajištěn dobrý vývoj dítěte a jeho školní prospěch. Těchto rodin je v populaci 85%.

- **Problémová rodina**

Rodina, ve které se vyskytují závažnější poruchy některých nebo všech funkcí. Tyto poruchy však vážněji neohrožují vývoj dítěte. Rodina je schopna tyto problémy vlastními silami řešit nebo jednorázově využít pomoc zvenčí. Tyto rodiny potřebují od odboru sociálních věcí zvýšenou pozornost a sledování. V populaci je 12-13% problémových rodin.

- **Dysfunkční rodina**

Rodina, kde se vyskytují vážné poruchy některých nebo všech funkcí rodiny. Tyto poruchy vážně ohrožují rodinu jako celek a také vývoj dítěte. Rodina není schopna sama zvládnout tyto problémy. Je nutné realizovat řadu opatření z okolí. Jedná se o sanaci rodiny. Tento stav je velmi těžký, jde o to, kam až

podporovat takovou rodinu a odkdy se postavit proti ní, např. zbavit rodiče rodičovských práv.

➤ **Afunkční rodina**

Zde jsou poruchy tak velkého rázu, že rodina přestává plnit základní úkol a dítěti závažným způsobem škodí, nebo je dokonce ohrožuje v samotné existenci. Sanace je zbytečná. Způsob, kterým je možno dítěti pomoci je, odebrat ho z rodiny a umístit do rodiny náhradní, není-li to možné, tak i jinam, V populaci se vyskytuje asi 0, 5% takových rodin (Fischer, Škoda, 2009).

(Helus, 2007), provedl typologii rodin s narušenými funkcemi takto:

➤ **Nezralá rodina**

Rodiče jsou nezkušení, jsou příliš mladí. Neumějí tak dítěti vytvořit potřebné zázemí tak, aby uspokojilo potřebu bezpečí, jistoty a lásky, stabilizovaného domova.

Rodičovství přichází neplánovaně, dítě je přijímáno rozpačitě, dítě je často nechtěné. Hrozí zde nebezpečí, že nezralost mladých rodičů přeroste v trvalou krizi rodinných vztahů.

➤ **Přetížená rodina**

Rodiče se nemohou dostat z tlaku okolností, které je zcela pohlcují. Může se jednat o náročnou práci, o potíže pramenící z konfliktů v rodině. Dále mohou být rodiče přetíženi narozením dalšího dítěte, starostmi způsobenými nemocí v rodině, citovým strádáním- př. pocity osamělosti po rozvodu, přestěhování apod. ytovými a ekonomickými problémy.

➤ **Ambiciózní nebo perfekcionistická rodina**

Rodiče kladou na dítě přílišné nároky, nedokážou odhadnout skutečné možnosti a schopnosti svého dítěte. Dítě je stavěno do situací nátlaku. Je nuceno podávat perfektní výsledky a být vždy lepší, než ti druzí. Dítě je takto v neustálé zátěži.

➤ **Autoritářská rodina**

Dítě nemá prostor pro rozvoj vlastní individuality a nemá šanci uvědomit si svoji důstojnost. Tato rodina vyžaduje naprostou poslušnost. Časté používání fyzických a psychických trestů. Vztah k dítěti je jen přes zákazy a příkazy. Je přehlížena samostatnost dítěte. Většinou zde dochází k nalomení osobnosti a nárůstu silné agresivní tendence.

➤ **Rozmazlující**

Rodiče dítě neadekvátně chrání a hájí, podřizují se jeho přání, že si dítě neumí samostatně poradit s problémy, na které bude v životě narážet. Neumí nést svoji zodpovědnost, přiznat svoje omyly.

➤ **Rodina nadměrně liberální a improvizující**

Rodiče neumí stanovit dítěti jasná pravidla, povinnosti, přiměřená a adekvátní pravidla. Dítě trpí přemírou volnosti, se kterou se neumí vypořádat a zneužívá ji. Podléhá pochybným zábavám, setkává se s dalšími rizikovými dětmi.

➤ **Rodina odkládající**

Některé rodiny, může se jednat o mladší, ambiciozní nebo přetížené, které se ocitají v hluboké krizi, mají tendenci dítě někomu svěřovat, „odkládat ho“. Vážná situace pak nastává, když je dítě vnucováno každému, kdo je po ruce. Dítě střídá výchovná prostředí, nemá pak vytvořený vztah ke svým věcem, domovu a je zde nebezpečí vzniku citové deprivace a opět patologického chování.

➤ **Disociovaná rodina**

Rodina, kde jsou vztahy mezi členy a vztahy členů s vnějším okolím vážně narušeny, rodina má neustálé konflikty a rozepré. Dítě nemá způsobilost realizovat soužití s jinými lidmi. Narušení vnitřních vztahů v rodině vzniká oslabením

vzájemných kontaktů, tedy izolovaností jedněch členů rodiny od druhých. Tyto konflikty vyznačují kritickou situaci rozpadající se rodiny v době probíhajícího rozvodu (Helus, 2007).

(Matoušek, 2003) popisuje typologii rodin Voilandové a Buela, která se opírá o údaje z výzkumu 888 rodin v USA, ty byly v kontaktu se sociálními službami. Typy rodin jsou odvozeny od přednosti domácnosti nebo obou rodičů, kteří působí na fungování celé rodiny.

„Navržená typologie je nepřímá úměrnost, která představuje postupný úbytek schopností rodiny zvládat těžkosti s nárůstem nároků na sociálního pracovníka. Při hodnocení rodiny je třeba sledovat základní ukazatele funkčnosti rodiny, které jsou:“ (Matoušek, 2003, str. 194-196).

- **Kulturní a hodnotová orientace rodiny**
- **Nasycení základních potřeb jednotlivých členů rodiny** (jídlo, ošacení, teplo, bezpečí, hygiena, soukromí)
- **Stav domácnosti z hlediska potřeb členů rodiny**
- **Funkčnost rodičovského systému** (kvalita vztahů k dětem)
- **Hodnocení vývoje dětí** (s ohledem na emocionalitu a sociální vztahy, u školních dětí je významný i postoj ke škole a studijní výsledky)
- **Funkčnost manželského systému, emocionální posouzení vztahu, existence sdílených zájmů, dlouhodobé konflikty a způsob jejich řešení.**
- **Vztahy členů rodiny k širšímu příbuzenstvu**
- **Vztahy k institucím pro rodinu významných**
- **Jiné významné sociální vazby členů rodiny** (sousedé, přátelé)
- **Zaměstnání rodičů, jeho perspektiva, pracovní spokojenost**
- **Materiální zdroje, které má rodina k dispozici a způsob rozhodování.**
- **Styl komunikace** (Matoušek, 2003).

Typologie rodin dle Voilandové a Buell:

➤ **Perfekcionistické rodiny (represivní, úzkostné, neurotické, utažené)**

V těchto rodinách jeden nebo oba rodiče nadměrně zdůrazňují způsoby chování a překračování norem je provázeno vysokou úzkostí. Vyžadují od svých dětí úspěšnost ve všech situacích. Pokud do této rodiny vstupují sociální pracovníci, pak je to za účelem rozvodu. Případné problémy v rodině si řeší sami, když se obracejí o pomoc, spolupracují.

➤ **Nepřiměřené rodiny (nezralé, neadekvátní, dětinské, závislé)**

Jeden nebo oba rodiče při výskytu problému spoléhají zcela na pomoc zvenčí. Tu nachází ve své širší rodině, komunitě, případně vyhledávají pomoc u sociálních pracovníků. V těchto rodinách chybí předvídavost, co se v budoucnu stane. Potíže bývají při obstarávání peněz, hospodaření s nimi a s výchovou dětí. Při dobrém a dlouhodobém vedení sociálními pracovníky bývají dobře ovlivnitelné.

➤ **Egocentrické rodiny (prestižní, chladné, rozštěpené rodiny)**

Rodina s jedním dospělým většinou velmi zaneprázdněným otcem) nebo oběma dospělými zaneprázdněnými svou kariérou. V těchto rodinách nechybí finance. Členové mají k sobě spíše účelové vztahy, jedinec má cenu, pokud uspokojí potřebu druhého. Manželský nesoulad je v těchto rodinách velmi častý. Vyskytuje se i násilí mezi manželi, které je však dětem často utajeno. Děti zanedbávají školní docházku a mají další delikventní problémy. Pomoc zvenčí, je využívána pro dosažení individuální zájmy jednotlivých členů. Práce s touto rodinou je velmi nejistá (Matoušek, 2003).

➤ **Asociální rodiny (impulzivní, agresivní, deviantní rodiny)**

Vyznačují se nedostatkem hodnotového a sociálního napojení na společnost. Uspokojování svých potřeb nepodřizují právním normám. Vztahy jsou velmi mělké, neodpovědné. Svazek mezi dospělými. Svazek mezi rodiče vznikl náhle, narození dítěte bylo neplánované, nechtěné. Rodiče jsou ochotni dát své děti k adopci. V rodinách se často objevuje zanedbávání a zneužívání dětí., projevy agresivity jsou i mezi dospělými. Dospělí nechodí pravidelně do práce, je zde časté zneužívání návykových látek, především alkoholu. Potíže těchto rodiny řeší orgány státu (Matoušek, 2003).

Aktéři šikany pocházejí z problémových rodin, podle jejich charakteristik a forem šikany je můžeme zařadit do různých typů dysfunkčních rodin. Citově deprivované, fyzicky a psychicky týrané děti, sevřené úzkými pravidly, mají tendenci ventilovat své zkušenosti z rodiny např. na svých spolužácích. Děti, které mají naopak pravidla velmi široká nebo žádná, jsou zmatené, myslí si, že mohou vše, není pro ně tedy překážkou týrání svého okolí.

Děti, pocházející z materiálně zabezpečených rodin, jsou velmi ochuzeni o pocit toužení, mají vše hned a bez příčinění. Naopak jim chybí pevnost řádu a především láska od rodičů. Tito jedinci mohou být aktéry ekonomické šikany.

Všechny dysfunkční rodiny tedy mohou vychovávat děti s patologickými projevy.

1.5. Shrnutí teoretické části

Z poznatků první kapitoly je patrné, že agrese může být běžným druhem lidského chování, problém vzniká, když agrese přeroste určitou mez a stane se tak trestným činem. Výskyt agrese u jedince může mít více důvodů. Jedním z nich je jistě nápodoba a učení, dále biologické a genetické předpoklady, duševní choroby a také převzaté vzorce chování z orientační rodiny a jejich přenos do rodiny prokreační. Dále je zde definováno násilné chování jako agresivní chování, jejímž cílem je poškození oběti.

V druhé kapitole je definována šikana, jedná se o opakované úmyslné poškozování, týrání slabšího jedince, silnějším. Nalezneme zde základní druhy šikany. Přímé-nepřímé, fyzické-verbální a aktivní-pasivní. Důležité jsou i stádia šikany, podle kterých můžeme usoudit, jak dalece je šikana v třídním kolektivu ustálena a jaká forma pomoci je zde na místě. V této kapitole jsem věnovala místo i pro mýty o šikaně, dle mého názoru jsou stále velmi rozšířené a u společnosti zakořeněné. Měli bychom vždy spoléhat jen na svůj úsudek, i malé náznaky ihned řešit a nedávat tak agresorům možnost šikanu rozvést ve všech 5 stádiích.

Třetí kapitola je věnována aktérům a obětem šikany. Uvádím příčiny zvýšené agresivity u dětí, zvýšená agresivita spočívá v nesouladu výchovy, či tzv. hranicích školy a rodiny. Dítě je zmateno a nedokáže se s tímto problémem vypořádat jinak než násilím na jiných spolužácích, či jinou agresivitou namířenou proti sobě nebo ostatním. Dalším důvodem může být nečitelnost ve výchově, kdy rodiče mění „pravidla“ a dítě je opět zmatené a nedokáže rozpoznat, jak se chovat v různých situacích. Posledním možným vysvětlením může být potvrzování funkčnosti agrese, kdy děti používají agresi k zastrašování a tak k dosahování svých cílů. Stěžejním bodem této kapitoly je charakteristika obětí a aktérů. Z použitých pramenů je patrné, že aktéři šikany bývají fyzicky silní, agresi většinou čerpají právě od svých rodičů nebo svého okolí. Charakteristika obětí je těžší, obětí se může stát prakticky kdokoli, nemusí mít nějaký handicap nebo něčím vybočovat, stačí, že je nejslabší ze skupiny, třídního kolektivu. Existují však typické oběti, které se vyznačují svou zranitelností, bojácností, přílišnou sebekritičností a neumějí skrývat svůj strach. Jsou tak snadnou obětí pro agresory.

Čtvrtá kapitola je nejdůležitější pro praktickou část, je zde popsáno rodinné prostředí aktérů šikany. Zmiňuji zde hlavní funkce rodiny, jsou to biologicko-reprodukční, ekonomicko-zabezpečovací, emocionálně-socializačně-výchovná.

V hodnocení rodiny je důležité její stabilita, sociální a ekonomická situace, osobnost rodičů, sourozenců, zájem o dítě a péče o něj.

Na základě tohoto hodnocení můžeme rodiny zařazovat dle typologie funkčnosti. Dunovského typologie je základní, rozděluje rodiny na: funkční, problémové, dysfunkční a afunkční. Pro výzkum jsem použila typologii od Voilandové a Buella, tato typologie rozděluje rodiny na: perfekcionista, egocentrické, nepřiměřené a asociální. Na základě poznatků z teoretické části je patrné, že nefungující rodinné prostředí může mít velmi negativní dopad na chování dětí. Děti z tohoto prostředí bývají v mnoha případech vývojově opožděné, nezvládají své emoce, objevuje se u nich agrese, která může být namířena i proti jim samotným.

Aktéři šikany a oběti potřebují bezpodmínečně pomoc odborníka, a to ve formě psychické podpory, někdy změnu výchovného prostředí a právní pomoc.

2 Praktická část

2.1. Cíle a zaměření praktické části

Jako hlavní téma v mé bakalářské práci je rodinné prostředí aktérů šikany. Myslím, že problém rodinného prostředí je poslední dobou velmi diskutovaný. Rodina jako primární socializační skupina je pro člověka velmi důležitá a závisí na ní pozdější vývoj a úroveň chování jedince. Toto téma je mi velmi blízké a zajímá mě z hlediska mého budoucího povolání. Průzkum v praktické části byl proveden prostřednictvím analýzy úředních dokumentů oddělení sociálně právní ochrany dětí, odboru sociálních věcí Městského úřadu Prachatic. Městský úřad Prachatic je úřad s rozšířenou působností, kdy zajišťuje i výkon státní správy.

Na odboru sociálních věcí se nachází 2 oddělení:

sociálně právní ochrana dětí

oddělení sociální péče

Oddělení sociálně právní ochrany dětí zajišťuje:

- ✓ Náhradní rodinnou péči
- ✓ Opatrovnictví nezletilých dětí
- ✓ Funkci kurátora pro mládež
- ✓ Agendu dětí se syndromem CAN a rodin s dětmi, kde se vyskytlo domácí násilí

2.1.1. Cíl práce a výzkumné otázky

Agresivní chování a násilí pramení z nedostatku uspokojených potřeb. Aktérům šikany jsou odpírány pocity bezpečí a seberealizace ve vlastní rodině, ve školním prostředí si poté tento nedostatek vynahrazují na svých obětech, které nutí snášet pocity méněcennosti na úkor své nadřazenosti. Učitelé tento jev často bagatelizují a nepřiznají závažnost chování, které je projevem problémů v rodině. **Proto cílem práce je najít odpověď na otázku: V jakém výchovném prostředí aktéři šikany 2. stupně ZŠ vyrůstají, v jakých typech rodin dle stanovené typologie je šikana zachycena odborem sociálních věcí Městského úřadu v Prachaticích v letech 2009, 2010, 2011 v regionu Prachatic a jaký byl další osud dítěte- agresora.**

Výzkumné otázky:

- ✓ **Otázka č. 1:** V jakých rodinách dle uvedené typologie aktéři šikany vyrůstají?
- ✓ **Otázka č. 2:** Bylo alespoň u jednoho z rodičů agresora zjištěno patologické chování?
- ✓ **Otázka č. 3:** Jakou formu šikany agresori používali?
- ✓ **Otázka č. 4:** Jaké výchovné opatření v rodině, nebo mimo rodinu, bylo u agresorů zvoleno?

2.1.2. Metodika šetření

Průzkum rodin s dětmi, které jsou žáky 2. stupně základní školy a byla u nich zjištěna šikana a agresivní chování, byl uskutečněn za použití techniky analýzy úředních dokumentů

a archivních spisů jednotlivých případů Městského úřadu Prachatice, odboru sociálních věcí, oddělení sociálně právní ochrany dětí a mládeže. (Disman, 2002, str. 9), definuje obsahovou analýzu takto: „*Obsahová analýza je kvantitativní objektivní analýza sdělení jakéhokoliv druhu. Může se zabývat třeba obsahem, formou, autorem, adresátem. Je též důležitým nástrojem pro organizování záznamů získaných kvalitativními postupy. Organizačně se podobá výzkumu- vychází z pracovních hypotéz, ze souboru sdělení vybírá vzorek....*“ „*Jsou zde možná rizika, např. zkreslení- úmyslné, dané různými metodologiemi záznamů*“ (Disman, 2002, st. 9). Toto riziko bylo eliminováno tím, že jsem všechny rodiny, které zkoumám, osobně poznala v rámci praxe na Městském úřadě v Prachaticích, dále se záznam případu do archivního spisu řídil stejným postupem. Šetření v rodinách nebo ústavech mělo také standardní postup, běžně užívaný v praxi sociálního pracovníka.

Aktéry šikany s rodinami jsem zařadila s použitím uváděné typologie. Typy rodin dle Voilandové a Bucla jsou odvozeny od přednosti domácnosti nebo obou dospělých, kteří svým vlivem působí na fungování domácnosti. Jedná se o postupný úbytek schopností zvládat těžkosti s nárůstem nároků na pomáhajícího profesionála (Matoušek, 2003).

Podle klasifikace, kterou uvedli Voilandová a Buel jsou rodiny rozděleny do 4 typů:

➤ **Perfekcionistické rodiny (represivní, úzkostné, neurotické, utažené)**

V těchto rodinách jeden nebo oba rodiče nadměrně zdůrazňují způsoby chování a překračování norem je provázeno vysokou úzkostí. Vyžadují od svých dětí úspěšnost ve všech situacích. Pokud do této rodiny vstupují sociální pracovníci, pak je to za účelem rozvodu. Případné problémy v rodině si řeší sami, když se obracejí o pomoc, spolupracují.

➤ **Nepřiměřené rodiny (nezralé, neadekvátní, dětinské, závislé)**

Jeden nebo oba rodiče při výskytu problému spoléhají zcela na pomoc zvenčí. Tu nachází ve své širší rodině, komunitě, případně vyhledávají pomoc u sociálních pracovníků. V těchto rodinách chybí předvídavost, co se v budoucnu stane. Potíže bývají při obstarávání peněz, hospodaření s nimi a s výchovou dětí. Při dobrém a dlouhodobém vedení sociálními pracovníky bývají dobře ovlivnitelné.

➤ **Egocentrické rodiny (prestižní, chladné, rozštěpené rodiny)**

Rodina s jedním dospělým většinou velmi zaneprázdněným otcem) nebo oběma dospělými zaneprázdněnými svou kariérou. V těchto rodinách nechybí finance. Členové mají k sobě spíše účelové vztahy, jedinec má cenu, pokud uspokojí potřebu druhého. Manželský nesoulad je v těchto rodinách velmi častý. Vyskytuje se i násilí mezi manželi, které je však dětem často utajeno. Děti zanedbávají školní docházku a mají další delikventní problémy. Pomoc zvenčí, je využívána pro dosažení individuální zájmy jednotlivých členů. Práce s touto rodinou je velmi nejistá (Matoušek, 2003).

➤ **Asociální rodiny (impulzivní, agresivní, deviantní rodiny)**

Vyznačují se nedostatkem hodnotového a sociálního napojení na společnost. Uspokojování svých potřeb nepodřizují právním normám. Vztahy jsou velmi mělké, neodpovědné. Svazek mezi rodiči vznikl náhle, narození dítěte bylo neplánované, nechtěné. Rodiče jsou ochotni dát své děti k adopci. V rodinách se často objevuje zanedbávání a zneužívání dětí, projevy agresivity jsou i mezi dospělými. Dospělí nechodí pravidelně do práce, je zde časté zneužívání návykových látek, především alkoholu. Potíže těchto rodin řeší orgány státu, případně i orgány v trestném řízení (Matoušek, 2003).

Kvůli adekvátnímu zařazení rodin dle typu, je třeba zohlednit základní ukazatele funkčnosti rodin, které jsou pro zvolenou typologii dané:

- Kulturní a hodnotová orientace rodiny
- Nasycení základních potřeb jednotlivých členů rodiny (jídlo, ošacení, teplo, bezpečí, hygiena, soukromí)
- Stav domácnosti z hlediska potřeb členů rodiny
- Funkčnost rodičovského systému (kvalita vztahů k dětem)
- Hodnocení vývoje dětí (s ohledem na emocionalitu a sociální vztahy, u školních dětí je významný i postoj ke škole a studijní výsledky)
- Funkčnost manželského systému, emocionální posouzení vztahu, existence sdílených zájmů, dlouhodobé konflikty a způsob jejich řešení.
- Vztahy členů rodiny k širšímu příbuzenstvu
- Vztahy k institucím pro rodinu významných
- Jiné významné sociální vazby členů rodiny (sousedé, přátelé)
- Zaměstnání rodičů, jeho perspektiva, pracovní spokojenost
- Materiální zdroje, které má rodina k dispozici a způsob rozhodování.
- Styl komunikace (Matoušek, 2003).

Dále jsem zjišťovala, jakou formu šikany agresor použil (ze záznamu policie, ze záznamu školy nebo ze záznamu šetření v rodině). Součástí spisu je zpráva

o výchovném prostředí pro policii, ve které je uvedeno, zda některý z rodičů požívá návykové látky, nadměrně pije alkohol, sám je agresorem, a zda se v rodině objevilo domácí násilí, kterému je vystaven dítě-agresor nebo se stává jen svědkem. Bylo možné také zjistit, zda dítě - agresor stále žije ve své biologické rodině, u svých příbuzných nebo je nařízená ústavní výchovná péče. Údaje, které jsem použila, jsou zpracovány s ohledem na ochranu soukromí respondentů, nejsou použita jména nebo jiná identifikační data.

2.1.3. Výzkumný vzorek

Základním souborem pro výzkum jsou 16 dětí, které se staly aktéry šikany v letech 2009, 2010, 2011, jsou žáky 2 stupně ZŠ a jsou evidováni na oddělení sociálně právní ochrany Městského úřadu Prachatic. Jako indikátor jsem použila úřední oznámení policie ČR o trestném činu ublížení na zdraví nebo oznámení školy o výskytu šikany. OSPOD Prachatic neumožňuje aktivní vyhledávání agresorů šikany, o problému se dozvídá prostřednictvím úředních záznamů policie, případně z písemných zpráv školy.

Agresor	Pohlaví	Věk	Škola
Agresor A	Muž	14	ZŠ Národní
Agresor B	Žena	13	ZŠ Národní
Agresor C	Muž	14	ZŠ Národní
Agresor D	Muž	14	ZŠ Národní
Agresor E	Muž	14	ZŠ Národní
Agresor F	Muž	12	ZŠ Vodňanská
Agresor G	Muž	15	ZŠ Zlatá stezka
Agresor H	Muž	12	ZŠ Vodňanská
Agresor CH	Muž	14	ZŠ Národní
Agresor I	Muž	13	ZŠ Národní
Agresor J	Muž	15	ZŠ Národní
Agresor K	Žena	13	ZŠ Zlatá stezka
Agresor L	Muž	14	ZŠ Národní
Agresor M	Muž	15	ZŠ Vodňanská
Agresor	Muž	15	ZŠ Vodňanská
Agresor O	Muž	13	ZŠ Vodňanská

2009

Agresor A
Typové zařazení rodiny: asociální
Provedením šetření na základě oznámení Policie ČR, byla zjištěna hrubá fyzická šikana. Začala rvačkou v šatně, kdy oběti byla pohmožděna ruka. Učitelé se domnívali, že jde pouze o jednorázovou událost. Následně však agresor A zavlekl oběť na školní záchody, kde ji pomočil a zkopal před ostatními chlapci ze třídy. Rodiče oběti podali trestní oznámení. Dále bylo zkoumáno rodinné prostředí agresora. A se narodil jako nechtěné dítě, jeho rodiče uvažovali o adopci, tento krok si však rozmysleli. Matka je prostitutka, která je ve výkonu trestu odnětí svobody za ohrožení mravní výchovy. A byl prvních 10 let svěřen do výchovy otce. Bylo zjištěno, že otec A fyzicky i psychicky týrá, proto se jeho výchovy ujal strýc z matky strany. Ani zde nebylo vše v pořádku, strýc A nutil prodávat marihuanu i tvrdé drogy. A je začal sám užívat. Dnes je A v diagnostickém ústavu.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá
Přítomnost patologického chování u rodičů: otec- alkoholik, agresor
Výchovné opatření: diagnostický ústav

Agresor B
Typové zařazení rodiny: asociální
V tomto případě je indikací zpráva ze školy, kdy na agresora-dívku byla stížnost kvůli neomluveným hodinám, kouření a krádežím. OSPOD dívku i její rodinu již evidoval, dříve bylo v této rodině zjištěno domácí násilí. Škola nakonec připustila fyzickou i psychickou šikanu ze strany B. Mělo se jednat o slovní i fyzické napadání dvou dívek, které jsou prospěchově nejlepší ze třídy a do kolektivu příliš nezapadají. B je měla mlátit učebnicemi, slovně je napadat a pravidelně okrádat o peníze a svačiny. Později obě dívky B odevzdávaly svačiny i peníze dobrovolně ze strachu. B pochází z rozvedené sociálně slabé rodiny. Manželství rodičů se rozpadlo kvůli fyzickému týrání a sexuálnímu zneužívání ze strany otce. Obětí byla B i její matka. Dnes je svěřena B do péče matky, matka však na dceru nestačí a příliš se nezajímá. B má problémy s hygienou i obyčejným denním režimem. Dochází pravidelně k psychiatrovi a podstoupila i dobrovolný pobyt v diagnostickém ústavu. Po tomto pobytu přešla se souhlasem matky na speciální školu.
Forma šikany: fyzická-aktivní- přímá, fyzická- pasivní- přímá, verbální- aktivní- přímá
Přítomnost patologického chování u rodičů: otec- agresor, alkoholik
Výchovná opatření: diagnostický ústav, návštěvy psychiatra

Agresor C
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Indikátorem bylo oznámení policie ČR i zpráva ze školy. Agresor C dlouhodobě šikanoval svého spolužáka, kopal ho, típal o něj cigarety, nakonec ho pobodal nožem. Až po tomto incidentu rodiče oběti podali trestní oznámení a škola poslala zprávu. C kromě šikany páchal i jinou trestnou činností, např. vykrádání obchodů, zakládání požárů. Byl několikrát zadržen městskou policií ve velmi opilém stavu. Rodiče C jsou rozvedeni. C je svěřen do výchovy otce, který však na výchovu syna příliš nedbá. Matka C je psychiatricky léčena, svého syna psychicky týrala. Nyní C dochází pravidelně do pedagogicko-psychologické poradny a byl přeložen na jinou školu, kde se zatím šikany nedopustil.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá
Přítomnost patologického chování u rodiče: matka- agresor, psychiatricky léčena
Výchovné opatření: pedagogicko-psychologická poradna

Agresor D
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Na agresora D podala trestní oznámení třídní učitelka. D ji neustále vyhrožoval smrtí a každý den ji pronásledoval domů. Při dalším šetření se ukázalo, že D šikanoval spolužáka. Vyhrožoval mu nožem, škrtil ho, nedovolil mu chodit na toaletu. Vyšlo najevo, že D šikanoval i svého mladšího bratra, který je ve své třídě obětí. D dokonce vystřídal 2 školy, na 1. byl zpočátku obětí sám. Vypověděl, že ze strachu, začal na nové škole šikanovat jiné. Rodiče D žijí odděleně. Otec D byl soudně vykázán kvůli fyzické i psychické agresí. D je svěřen do výchovy matky, která dochází pravidelně k psychologovi. Mají finanční problémy, matka má dvě zaměstnání a přichází domů ve večerních hodinách. S výchovou jí vypomáhá babička. D dobrovolně absolvoval diagnostický pobyt v ústavu a dochází k psychiatrovi. Přesl již na 3. školu
Forma šikany: fyzická-aktivní-přímá, fyzická-pasivní-přímá
Přítomnost patologického chování u rodičů: otec- agresor
Výchovné opatření: pobyt v diagnostickém ústavu, návštěvy psychiatra

2010

Agresor E
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Policie ČR zaslala trestní oznámení na E, který pobodal svého spolužáka nožem. Stalo se tak vyvrcholením šikany. Před tímto útokem E svou oběť kopal, věšel na strom a čmáral po ní barvami. Kromě této trestné činnosti byl předvolán za výtržnictví a alkohol. Navštěvuje již druhou školu, z první odešel také kvůli šikaně. Rodiče E jsou rozvedeni, E žije u matky, která však pro něj není autoritou, našla si nového přítele, se kterým E příliš nevychází. Otec se o E nezajímá. E po incidentu začal navštěvovat Pedagogicko-psychologickou poradnu a dětského psychologa.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá
Přítomnost patologického chování u rodiče: není
Výchovné opatření: návštěvy pedagogicko-psychologické poradny a dětského psychologa

Agresor F
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Ze školy přišlo oznámení o slovní šikaně, kterou F praktikoval na svém spolužákovi. Měl ho slovně urážet a zesměšňovat jeho rodinu. Přinutil vyprávět o své matce, že je prostitutka, F ho přitom natáčel na mobil a poté sdílel na sociální síti. Rodiče F jsou rozvedeni, výchova je svěřena matce. S otcem, je F v kontaktu. Jedná se o sociálně slabou rodinu. Matka je nezaměstnaná a výchovu syna nezvládá. F byl na dobrovolném diagnostickém pobytu.
Forma šikany: verbální- přímá- aktivní, fyzická- pasivní- aktivní
Přítomnost patologického chování u rodiče: není
Výchovné opatření: diagnostický pobyt

Agresor G
Typové zařazení rodiny: asociální
Škola oznámila OSPOD fyzické napadení a ohrožování. Při prošetřování bylo zjištěno, že G svou oběť několikrát zkopal, škrtil a típal o ni cigarety. Jiným spolužákům slovně vyhrožoval. Došlo i na trestní oznámení policie ČR kvůli krádežím, vloupáním a alkoholu. G pochází z rozvedené rodiny, otec se o něho přestal zajímat a žije v zahraničí. Matka je nezodpovědná, odmítá spolupracovat, stále střídá zaměstnání. S G má velké spory, několikrát byla od něj napadena. G má další 3 sourozence, o které je nucen často pečovat za matku. Po posledním napadení matky dobrovolně nastoupil pobyt v diagnostickém ústavu.
Forma šikany: fyzická-přímá- aktivní, verbální- aktivní- přímá
Patologické chování u rodičů: není
Výchovné opatření: diagnostický ústav

Agresor H
Typové zařazení rodiny: asociální
Indikátorem tohoto případu se stala zpráva školy. Agresor H byl tzv. „kápem“ skupiny. Ostatní agresori na jeho příkazy kopali, fackovali a kradli svačiny mladším žákům. Dále slovně napadal učitele a pronásledoval svoji spolužačku, která ovšem později vše zapřela. Rodiče H jsou rozvedeni. Otec H je alkoholik, závislý na automatech, fyzicky H i jeho matku týral, soud ho vykázal z bytu a již je 3 měsíce ve výkonu trestu odnětí svobody za ohrožení a zanedbání výchovy. Matka celou situaci nezvládá, má finanční problémy, je neurotická. Dvakrát se pokusila o sebevraždu, jednou se o ni pokusila před dětmi. H je nyní v diagnostickém ústavu.
Forma šikany: fyzická- aktivní-přímá, fyzická-pasivní-přímá
Patologické chování u rodičů: Otec- alkoholik, agresor, závislý na automatech
Výchovné opatření: diagnostický ústav

Agresor CH
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Zpráva o agresivním chování CH přišla ze školy. CH ve škole opakovaně bil pěstí do obličeje a zad svého spolužáka, který je fyzicky slabší. Šikana vyústila pobodáním nůžkami a otřesem mozku oběti. CH vyhrožoval a fyzicky napadl i matku. Byl umístěn v Opařanech, kdy se pod medikací jeho chování zlepšilo. Po návratu domů, ale vše začalo znovu. CH opět napadl svou oběť, tentokrát jí způsobil vnitřní krvácení. Agresor se znovu umístil do Opařan. Podle posudku klinického psychologa je CH chladný, nelítostný, má hostilní projevy. Neumí ovládat své emoce, neuznává řád. V psychiatrické léčebně se pokusil o sebevraždu. Otec CH zemřel a matka žije s novým partnerem. CH se nachází v diagnostickém ústavu, má předepsanou medikaci a styk s matkou probíhá v ústavním zařízení.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá
Patologické chování u rodičů: není
Výchovné opatření: psychiatrická léčebna, diagnostický ústav, pravidelné návštěvy dětského klinického psychologa

Agresor I
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Policie ČR kontaktovala OSOPD, že přijala trestní oznámení od rodiče oběti. I ve škole dlouhodobě šikanoval svého spolužáka. Oběť se bála o této situaci mluvit, rodiče se o šikaně dozvěděli v momentě, kdy oběť přišla domů se zlomenými prsty a pobodanými nohama. Při dalším vyšetřování byly zjištěny další fyzické útoky- kopání do hlavy, škrčení apod. Šikana se projevila i na fotbale, kam I docházel po škole na trénink. Zde napadal nového člena týmu. Další oznámení od Policie ČR přibylo, když I posprejoval dva domy grafity. I byly doporučeny konzultace v pedagogicko-psychologické poradně a u klinického psychologa. Rodiče I nežijí spolu, otec se o syna od narození nezajímal. Matka si našla nového partnera, ten si vzal I za svého. Dnes spolu I a matky partner nevycházejí. Nyní bydlí I u svých prarodičů.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá
Patologické chování u rodičů: není
Výchovné opatření: návštěvy u klinického psychologa, pedagogicko-psychologická poradna, změna výchovného prostředí

Agresor J
Typové zařazení rodiny: asociální
Škola informovala OSPOD o neomluvených hodinách, o vyrušování při vyučování a o vulgárních projevech J. Dalším šetřením OSPOD se zjistilo, že J fyzicky šikanuje mladší dívku z nižší třídy. Pravidelně jí obtěžoval na obědě, pronásledoval ji domů. Nakonec J dívku fyzicky velmi brutálně napadal, dívka se bála o všem říct. Rodiče oběti poznali, že se něco děje, až když dívka přišla se zlomenou rukou. Poté začalo trestní řízení s agresorem. Matka J přihlásila na jinou školu, kde se celý scénář opakoval. Zde si agresor vyhlédl též mladší dívku, na kterou plival, nadával ji a pronásledoval cestou ze školy. Nakonec došlo i k sexuálnímu obtěžování. Po tomto incidentu byla J nařízena ústavní výchova. Rodiče J jsou rozvedeni. Otec je ve výkonu trestu za domácí násilí a sexuální obtěžování. Matka výchovu syna nezvládá, má finanční potíže a dochází k psychologovi. K je stále v diagnostickém ústavu.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá, verbální-aktivní- přímá, sexuálně motivovaná šikana
Patologické chování u rodičů: otec- agresor
Výchovné opatření: diagnostický ústav

Agresor K
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
V tomto případě je agresorem dívka z minority. Zpráva ze školy poukázala na nedocházku, vulgární projevy. Dále byla zjištěna fyzická šikany, K hrubě fackovala své spolužačky, nutila je, jí odevzdat veškeré kapesné a svačiny. Bránila jim k odchodu na záchod. Rodiče K žijí ve společné domácnosti, mají však jiný náhled na výchovu než je v české republice zvykem. Nepovažují za nutné posílat svou dceru do školy. Několikrát byli předvoláni k výsledku ohledně ohrožování výchovy dětí. K nepravdělně docházela do krizového centra. Nastoupila i pobyt v diagnostickém ústavu. Po té, co se vrátila domů, začaly se problémy objevovat znovu. Rodiče jsou nyní oba ve výkonu trestu odnětí svobody za ohrožování a zanedbání výchovy. K se vrátila do krizového centra.
Forma šikany: fyzická- aktivní- přímá, fyzická- pasivní- přímá
Patologické chování u rodičů: ne
Výchovné opatření: krizové centrum, diagnostický ústav, návštěvy psychologa

Agresor L
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
Na šikanu upozornila policie ČR, po té, co se na ní obrátil otec oběti. Agresorem je chlapec z minority. L měl oběti opakovaně skřípat ruce do dveří, bít dlaní i pěstí do hlavy a obličej. Šikana vyvrcholila brutálním útokem, kdy oběť skončila na JIP. Rodiče L jsou manželé a žijí ve společné domácnosti, L má ještě 3 sourozence, kteří jsou mladšího školního věku. L má i jiné problémy, např. s nedocházkou a drobnými krádežemi. Rodiče byli několikrát vyzýváni, aby dohlédli na pravidelnou školní docházku svého syna. Bohužel se tak nestalo. Rodiče L jsou nyní ve výkonu trestu odnětí svobody za zanedbání a ohrožení výchovy. L nastoupil pobyt v diagnostickém ústavu.
Forma šikany: fyzická-aktivní- přímá
Patologické chování u rodičů: není
Výchovné opatření: diagnostický ústav

Agresor M
Typové zařazení rodiny: asociální
Rodinu, ve které vyrůstá M, registruje OSPOD již 10 let. V rodině se vyskytlo domácí násilí ze strany otce, který M a matku fyzicky i psychicky týral. Byl za domácí násilí odsouzen a nyní s rodinou nežije, nestýká se s nimi, neplatí na M výživné. Dnes M chodí do 9 třídy, má problémy s nedocházkou, šikanou, agresí. Několikrát utekl a byl přistižen při braní drog. O šikaně informovala OSPOD policie ČR, když M pobodal nůžkami a zkopál ze schodů svého spolužáka. M má i problémy se sebepoškozováním, při vyučování se bodá nůžkami do rukou a propichuje si je kružítkem. Byl několikrát v krizovém centru, diagnostickém ústavu a chodil nepravidelně k psychiatrovi. Nyní je znovu umístěn v diagnostickém ústavu, matka je ve výkonu trestu odnětí svobody za ohrožování mravní výchovy.
Forma šikany: fyzická-aktivní- přímá
Patologické chování u rodičů: otec-agresor, alkoholik
Výchovné opatření: diagnostický ústav, krizové centrum, návštěvy psychiatra

Agresor N
Typové zařazení rodiny: asociální
O šikaně N se OSPOD dozvěděl ze zprávy diagnostického ústavu, kde se N často agresivně projevoval, několik ostatních mladších dětí opakovaně kopal, bránil jim v pohybování po zahradě, nutil je, aby mu sloužili a nosili jídlo. N žil od narození jen s matkou, která je alkoholička a drogově závislá. Otec není znám, matka sdělila, že N byl nechtěné dítě. N, pokud žil společně s matkou, projevoval se psychiatricky, několikrát se pokusil o sebevraždu. Nechodil do školy. Dnes žije N v dětském domově a jeho matka je ve výkonu trestu za ohrožování mravní výchovy.
Forma šikany: fyzická-aktivní-přímá, fyzická-pasivní-přímá
Patologické chování u rodičů: matka- alkoholička, drogově závislá
Výchovné opatření: diagnostický ústav, dětský domov

Agresor O
Typové zařazení rodiny: nepřiměřená
V tomto případě je indikátorem zpráva ze školy, ve které třídní učitelka uvádí, že agresor opakovaně fyzicky šikanuje spolužáky, kope je do břicha, krku i hlavy, škrťe je a smýká po chodbě. Jednou ho přistihla třídní učitelka osobně, když chtěla po O vysvětlení, vulgárně ji odbyl a vyhrožoval, že zbije i jí. O trpí silnými záchvaty agrese, stává se, že buší pěstmi o zed' a křičí, často sám sebe poškozuje nůžkami. Dalším podnětem pro OSPOD byla zpráva od policie ČR, otec 8leté dívky nahlásil opakovaný útok ze strany O. Agresor dívku bil do obličeje a házel s ní o zem. Další zpráva přišla opět ze školy, kdy O měl napadnout matku šikanovaného chlapce, dal jí facku a plivl do tváře. O pochází z rozvedené rodiny, matka je psychiatricky léčena, otec sám výchovu chlapce nezvládá. Matka vypověděla, že manžel fyzicky týral ji i O. Domácí násilí však nebylo prokázáno. O jsou doporučeny návštěvy klinického psychologa a pedagogicko-psychologické poradny dochází dle zpráv psychologa pravidelně a jeho chování se lepší.
Forma šikany: fyzická-aktivní- přímá
Patologické chování u rodičů: matka- psychiatricky léčena
Výchovné opatření: návštěvy klinického psychologa a pedagogicko-psychologické poradny

Pro přehlednost rozdělím agresory a jejich rodiny do tabulek dle typologie. V jednotlivých typologiích budu dále dělit agresory podle pohlaví a věku. U každého agresora uvedu konkrétní formu šikany, výchovné opatření v rodině nebo mimo rodinu a patologické chování rodičů, pokud bylo zjištěno.

Tabulka č. 1 - Rodiny nepřiměřené, chlapci

Forma šikany	Věk	Patologické chování u rodičů	Výchovné opatření
Fyzická-aktivní přímá	14	Matka-agresor, psychiatricky léčená	Psychiatrická léčebna, pedagogicko-psychologická poradna
Fyzická-aktivní- přímá Fyzická-pasivní- přímá	14	Otec- agresor	Diagnostický ústav, návštěvy psychiatra
Fyzická-aktivní- přímá	14	Nezjištěno	Pedagogicko-psychologická poradna Návštěvy psychologa
Fyzická-aktivní- přímá Fyzická-pasivní- přímá	12	Nezjištěno	Diagnostický ústav
Fyzická-pasivní- přímá, Verbální-aktivní- přímá	15	Nezjištěno	Diagnostický ústav
Fyzická-aktivní- přímá	14	Nezjištěno	Psychiatrická léčebna Diagnostický ústav Návštěvy psychologa
Fyzická-aktivní- přímá	13	Nezjištěno	Pedagogicko-psychologická poradna Změna výchovného prostředí
Fyzická-aktivní- přímá	14	Nezjištěno	Diagnostický ústav
Fyzická-aktivní- přímá	13	Matka-psychiatricky léčená	Pedagogicko-psychologická poradna, návštěvy psychologa

Tabulka č. 2 - rodiny nepřiměřené, dívky

Forma šikany	Věk	Patologické chování u rodičů	Výchovné opatření v rodině nebo mimo rodinu
Fyzická-aktivní- přímá Fyzická-pasivní- přímá	13	Nezjištěno	Krizové centrum, diagnostický ústav, návštěvy psychologa

Tabulka č. 3 - rodiny asociální, chlapci

Forma šikany	Věk	Patologické chování u rodičů	Výchovné opatření v rodině nebo mimo rodinu
Fyzická-aktivní- přímá	14	Otec- alkoholik, agresor Matka- prostitutka	Diagnostický ústav
Fyzická-aktivní- přímá Fyzická-pasivní- přímá	12	Otec-alkoholik, agresor, závislý na automatech Matka-neurotické chování, pokus o sebevraždu	Diagnostický ústav
Fyzická-aktivní- přímá Verbální-aktivní- přímá Sexuálně motivovaná šikana	15	Otec-agresor	Diagnostický ústav
Fyzická-aktivní- přímá	15	Otec-agresor, alkoholik	Diagnostický ústav Krizové centrum Návštěvy psychiatra
Fyzická-aktivní- přímá Fyzická-pasivní- přímá	15	Matka-alkoholička, drogově závislá	Diagnostický ústav Dětský domov Návštěvy psychiatra

Tabulka č. 4 - rodiny asociální, dívky

Forma šikany	Věk	Patologické chování u rodičů	Výchovné opatření v rodině nebo mimo rodinu
Fyzická-aktivní-přímá Fyzická-pasivní-přímá Verbální-aktivní-přímá	13	Otec-agresor, alkoholik	Diagnostický ústav Návštěvy psychologa

Tabulkou č. 5 chci doplnit výzkum o informaci, kolik aktérů šikany z nepřiměřených rodin bylo obětí nebo svědkem domácího násilí a jaké další patologické chování kromě šikany, bylo u nich zjištěno.

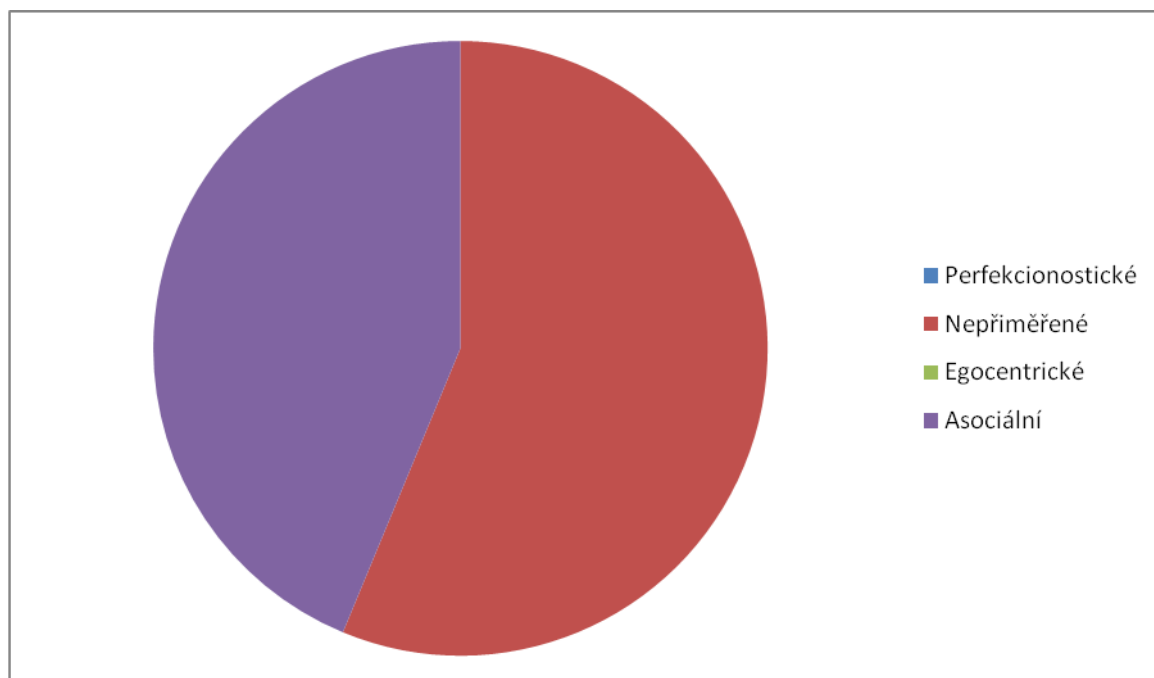
Zařazení rodiny dle typologie	Věk	Forma domácího násilí	Další patologické chování aktérů šikany
Nepřiměřená	14	Psychická	Krádeže, zakládání požárů
Nepřiměřená	14	Psychická, fyzická	Vyhrožování učitelům
Nepřiměřená	13	Fyzická (signalizující násilí nebylo prokázáno)	Není

Tabulka č. 6 vyjadřuje, kolik aktérů šikany z rodin asociálních bylo obětí nebo svědkem domácího násilí a jaké další patologické chování kromě šikany, bylo u nich zjištěno.

Zařazení rodin dle typologie	Věk	Forma domácího násilí	Další patologické chování aktérů šikany
Asociální	14	Fyzická, psychická	Požívání drog
Asociální	13	Fyzická, psychická, sexuální	Krádeže
Asociální	12	Fyzická, psychická	Není
Asociální	15	Fyzická, psychická	Vyhrožování, sexuální obtěžování
Asociální	15	Fyzická	Požívání drog, sebepoškozování

Z celkového počtu 16 aktérů šikany bylo z rodin:

Perfekcionistických	0
Nepřiměřených	10
Egocentrických	0
Asociálních	6

V nepřiměřených rodinách bylo celkem 9 chlapců- agresorů a 1 dívka- agresor. Převládla fyzická-aktivní-přímá forma šikany nad fyzickou-pasivní-přímou a verbální-aktivní přímou šikanou. Ve 3 případech bylo zjištěno patologické chování u rodičů. V 6 případech byl jako výchovné opatření mimo rodinu zvolen diagnostický ústav, ve 4 případech návštěvy psychologa a v 4 případech pedagogicko-psychologická poradna. Je nutné říci, že u některých agresorů byla zvolena kombinace výchovných opatření.

V asociálních rodinách bylo celkem 5 chlapců-agresorů a 1 dívka- agresor. Zde převládla fyzická-aktivní-přímá šikana nad fyzickou-pasivní-přímou, verbální-aktivní-přímou a fyzickou-aktivní-nepřímou šikanou. Ve všech 6 případech bylo zjištěno patologické chování u rodičů. Také ve všech 6 případech byl zvolen diagnostický ústav jako výchovné opatření. Dále bylo zvoleno v 1 případě dětské krizové centrum, ve 2 případech návštěvy psychiatra, v 1 případě návštěva psychologa a v 1 případě dětský domov. Opět byla zvolena u některých agresorů kombinace výchovných opatření.

2.1.4. Výsledky výzkumu a jejich interpretace

Šetřením se mi podařilo odpovědět **na výzkumnou otázku č. 1: V jakých rodinách dle typologie Voilandové a Buela vyrůstali aktéři šikany, kteří jsou vedeni Městským úřadem v Prachaticích.**

Provedeným výzkumem bylo zjištěno, že v letech 2009-2011 se v regionu Městského úřadu Prachatice, pracovalo se 16 aktéry šikany. Dle typologie pocházejí aktéři šikany především z nepřiměřených rodin, kterých bylo 10 a z asociálních rodin, kterých bylo 6. Perfekcionista a egocentrické rodiny nebyly zastoupeny.

Rodiny nepřiměřené a asociální patří svým vymezením mezi vysoce rizikové pro patologické chování jejich dětí.

Pro rodiny nepřiměřené je typická špatná ekonomická situace, která zapříčiňuje další problémy. Rodiče nejsou schopni dítě zcela finančně zabezpečit, sami nemají práci. Tuto situaci mohou řešit alkoholem nebo agresí, kterou vybíjejí na dětech. Manželství může končit rozvodem, z této situace jsou děti nešťastné, pocítují velkou úzkost a bezmoc cokoli udělat. Chybí jim pocit lásky a bezpečí. Ve škole se tyto děti projevují agresivně, odrážejí svou neutišenou situaci na spolužácích, ulevují své psychice. V nepřiměřených rodinách se pomoc aktérům šikany poskytuje prostřednictvím pedagogicko-psychologických poraden, návštěv psychologů

a v některých případech i psychiatrů. Dále je potřeba, zapojit je do volnočasových aktivit-školních klubů, nízkoprahových center apod. Rodičům jsou nabízeny rady ohledně financí, pomáhají se jim vyřizovat dávky v sociální nouzi a příspěvky na děti. Některým rodičům je též nabídnuta pomoc odborníků z oboru psychologie. Rodina má možnost svou situaci zlepšit jen s neustálou spoluprací s těmito zařízeními.

V asociálních rodinách je riziko agresivity rodičů (domácí násilí) i dětí největší. Násilí se zde objevuje dlouhodobě, dítě ho považuje za normu, a proto hrozí agresivita i šikana také ve škole. Dítě nemá žádné hranice, neví, co je dobré a co špatné. Je mu zastřen objektivní pohled na dobro a zlo. V rodinách asociálních vzniklo partnerské soužití náhodně, dítě, které se z tohoto svazku narodilo, bylo většinou nechtěné. Děti jsou vychovávány bez emocí, jsou citově deprivované a materiálně špatně zajištěné. V rodinách u agresorů A, B, H, M, N je jeden nebo oba rodiče závislí na alkoholu. Otec agresora H je závislý na automatech. Rodiče se projevují i jiným patologickým chováním, matka A je prostitutka, matka O se pokusila před svým synem dvakrát o sebevraždu.

V rodinách agresorů A, B, H, J, M bylo zjištěno, že oni sami se staly obětí nebo svědkem domácího násilí. V případě J šlo dokonce i o sexuální zneužívání.

Zástupce agresorů z perfekcionistačkých a egocentrických rodin jsem nenalezla. Perfekcionistačké rodiny jsou charakteristické svým konformním způsobem života a zdůrazňují žádoucí způsoby chování. O šikaně a jejich aktérech se OSPOD dozvídá od policie ČR nebo ze zpráv školy. Ve zprávách ze školy je však šikana jen druhotným oznámením, škola vždy zdůrazňuje především nedocházku, vulgaritu vůči jim samým. Šikanu zmiňuje, až při vážných případech nebo při jejím vyvrcholení. Děti z perfekcionistačkých rodin však žádné vedlejší problémy, kromě agresivity a šikany nemají. Naopak jsou mnohdy vzorné a učitelé dávají ostatním žákům aktéry za vzor. Toto je možné vysvětlení, proč jsem žádné agresory z perfekcionistačkých rodin nenašla.

Egocentrické rodiny bývají velmi prestižní a úspěšné. I když jsou rozštěpené, chladné a často se u nich objevuje násilí. Proto se domnívám, že se zde setkávám s podobným vysvětlením jako u perfekcionistačkých rodin, s tím rozdílem, že agresori z egocentrických rodin nemají žádná pravidla, bývají velmi dobře finančně zabezpečené a po materiální stránce nestrádají.

Co jim však chybí je láska a pocit bezpečí, které u svých rodičů nenalézají. Jeden z rodičů, většinou se jedná o matku je obětí partnerova násilí. Protože mají však rodiny velmi dobré postavení ve společnosti, tento jev se potlačuje a nikdo o něm neví. Děti mohou naopak ve škole praktikovat takzvanou ekonomickou šikanu, zesměšňují ostatní spolužáky např. kvůli nemoderním mobilům, neznačkovému oblečení apod. Může se také jednat o verbální agresi, ať přímou nebo nepřímou. Tito aktéři však nemívají jiné patologické projevy, proto se o nich ve zprávách ze školy OSPOD nedozvídá.

Výzkumná otázka č. 2: Bylo alespoň u jednoho z rodičů zjištěno patologické chování?

Odpověď na tuto otázku jsem zjistila díky rodinné anamnéze agresora. Kromě aktérů šikany OSPOD sleduje jejich výchovné prostředí, zda rodiče neohrožují jejich výchovu

a vývoj a zda mají na jejich péči dostatek finančních prostředků. Ve zprávách o rodinném prostředí je patrné, že otcové agresorů A, B, H a M jsou alkoholici, matka N je též alkoholička a drogově závislá, otec H je závislý na automatech. Matky agresorů H, O jsou psychiatricky léčeny. Dále jsem zjistila, že v rodinách dětí A, B, D, H, J a M jsou agresory otcové a v rodinách aktérů C, N jsou agresory matky. Další patologické projevy jsem zjistila u matky A, která je prostitutka a u matky H, která se před synem dvakrát pokusila o sebevraždu.

Výzkumná otázka č. 3: Jakou formu šikany aktéři používali?

Dle uvedené typologie jsem našla aktéry šikany především z rodin nepřiměřených a asociálních, v těchto rodinách je patrné patologické chování jednoho nebo obou rodičů.

V 8 případech bylo zjištěno i domácí násilí, kterému byly agresori-děti svědkem nebo obětí. Tedy výsledek, že se téměř ve všech případech jednalo o šikanu fyzickou, koresponduje s chováním rodičů, kteří agresi a násilí praktikují na svých partnerech i dětech.

O formu fyzicky-aktivní-přímou se jednalo ve 14 případech. V případě F a B šlo o šikanu fyzicky-pasivně-přímou, u aktéra H se jednalo o fyzickou-aktivní-nepřímou.

U ostatních agresorů se poté jako vedlejší šikana objevovala verbální-aktivní-přímá a to u dětí B, G a J.

Výzkumná otázka č. 4: Jaké výchovné opatření v rodině nebo mimo rodinu bylo u agresorů použito?

Děti, které jsem vyhledala jako aktéry šikany, měly i jiné výchovné problémy, které vážně ohrožovaly je i okolí, proto u 11 z nich byl zvolen diagnostický ústav jako dočasné řešení jejich situace, 4 agresori si zvolili tento pobyt dobrovolně. Diagnostický ústav je dobré řešení pro děti, které postrádají režim a jejich rodiče je mu, neumí naučit. Diagnostický ústav je zcela koordinovaný institut, kde mají všichni stejný program. Personál se zde snaží vstřípit a vysvětlit chovancům, jak vypadá společensky přijatelné chování a naučí je zde normálním denním činností, kterým v rodině nejsou svědky. I zde však mají děti individuální činnosti, které prospívají jim osobně. Diagnostický ústav by měl mít na paměti, aby neztratil soucit, udržel si odstup a neztratil optimismus.

U dětí C, E I, O byly doporučeny návštěvy pedagogicko-psychologické poradny, kde se agresori učili zvládat svůj hněv a pomocí aktivizujících činností zlepšit svůj prospěch a postoj ke škole.

U agresorů E, CH, I, K, O byl doporučen dětský klinický psycholog, který pomocí kreseb rodiny, zjistil příčiny agresivního a násilného chování a také popsal duševní vývoj jednotlivých agresorů.

Aktér šikany CH trpí vážnými poruchami chování, především sebepoškozováním a sebevražedným jednáním. Proto byla doporučena psychiatrická léčebna.

K a L nastoupili pobyt v krizovém centru, jejich rodiče jsou výkonu trestu odnětí svobody za ohrožování mravní výchovy.

N byl umístěn do dětského domova, matka je ve výkonu trestu odnětí svobody za ohrožování mravní výchovy a otec o N nejeví zájem.

Závěr

Šikana je stále velmi diskutovaným tématem a oprávněně se jí věnuje velká pozornost. Je důležité se tímto problémem zabývat ve školním prostředí, dobré klima třídy může zaručit, že se zde šikana neprojeví, „zdravý kolektiv“ je pro prevenci nezbytný. Pokud se ale tento jev projeví, kromě zásahu do kolektivu je nutný zásah i do rodinného prostředí dětí. Mnohdy je primární problém právě zde a šikana bývá jen odrazem toho, co se děje v rodině. Nedostatek lásky, bezpečí, svobody a lidskosti mohou zapříčinit agresi aktérů šikany, mnohdy jsou agresi a násilí vystaveni sami agresori v rodině.

Tato bakalářská práce je věnována aktérům šikany, zkoumá jejich charakteristiky a rodinné prostředí. V teoretické části byla popsána agrese a šikana jako sociálně patologický jev, jsou zde zmíněny její druhy a možnost vzniku. Zodpověděla jsem tak otázku, kde jsou kořeny agresivního a násilného chování a zda jim můžeme vhodnou výchovou a působením předejít.

Ve stěžejních kapitolách, které jsou nazvány „Oběti a agresori“, „Analýza rodinného prostředí aktérů šikany“, jsou podrobně popsány dopady nepřiměřených výchovných stylů, typologie problémových rodin a také charakteristiky aktérů a obětí šikany.

Provedené šetření ukázalo, že nejvíce aktérů šikany je z rodin nepřiměřených a asociálních. Egocentrické a perfekcionista rodiny nebyly zjištěny. Výzkum byl prováděn na základě trestních oznámení Policie ČR a zpráv základních škol o výskytu nevhodného a agresivního chování, u aktérů z egocentrických a perfekcionista rodin však žádné nevhodné ani agresivní chování většinou zjištěno není, tyto děti navenek naopak působí jako vzorné a příkladné děti, proto jsou u nich učitelé shovívavější a OSPOD tak nemá možnost dozvědět se o těchto dětech. V těchto případech by jistě pomohlo aktivní vyhledávání, případně podněty k prošetření. V tomto ohledu jsou velmi významné výpovědi obětí nebo jejich rodičů, které v mnoha případech pomohly odhalit šikanu nebo jinou trestnou činnost. Fyzická-aktivní-přímá šikana převládala nad kombinací fyzické-pasivní-přímé a verbální-aktivní přímé šikany. Šikana však nabývá i jiných forem, které mnohdy za šikanu nejsou považovány. Jedná se například o formu ekonomické šikany, kdy aktéři pocházejí z finančně dobře zajištěných rodin a jejich společenský status je založen na

značkovém oblečení a moderní elektronice. Oběti těchto agresorů jsou naopak ze sociálně slabších rodin, nemohou tak agresorům konkurovat a stávají se outsidersy. Verbálně – aktivně - nepřímé šikany jsou mnohdy stejně bolestné, v tomto případě se jedná o rozšiřování pomluv o oběti. Následkem toho může být naprosté ignorování nebo úplné vyloučení dítěte z kolektivu.

Výzkum prokázal, že v osmi případech byli aktéři šikany sami svědkem nebo obětí domácího násilí, což mělo později na jejich chování negativní vliv, sami se stali agresory a někteří páchali i jinou trestnou činnost.

Šetření také prokázalo, že v devíti případech bylo u rodičů aktérů šikany prokázáno patologické chování. Jednalo se především o závislost na alkoholu, drogách a automatech. Dalším častým jevem byla agresivita a poruchy chování, které vyžadovaly psychiatrický dohled.

Jako výchovné opatření v rodině nebo mimo rodinu byl nejčastěji volen diagnostický ústav, ve všech případech, kdy byl diagnostický ústav zvolen, bylo nutné u agresora změnit výchovné prostředí. Dalším častým výchovným opatřením byly návštěvy pedagogicko-psychologické poradny, klinického psychologa a psychiatra. Zda byla tato opatření účinná, lze těžko posoudit. Nejlepší nápravou by bylo zlepšení vztahů v rodině a také náprava chování rodičů, toto se bohužel nestalo ani v jednom případě.

Zjištění jsou zároveň odpovědi na výzkumné otázky a naplněním cíle práce. Nejde se však spokojit jen s tímto šetřením a konstatováním. Je nutné přemýšlet o nápravě. Osobně se přikláním k posílení prevence ve školách, včetně kvalitní informovanosti. Je třeba, aby se s problematikou aktérů šikany seznámili více i jiní pracovníci, kteří se účastní vyšetřování. Za nejdůležitější však považuji, aby se učitelé snažili více proniknout do rodinného prostředí žáků, aby se zabývali jejich situací a pochopili tak nevhodné a agresivní chování svých žáků. Existuje však i mnoho nepřekonaných mýtů, které stále nepříznivě ovlivňují učitele i ostatní odborníky, což může mít velmi špatné následky pro oběti. Ti mohou ztrácet naději na pomoc, pochopení a nápravu.

Praktické využití této práce vidím v poznání rodinného prostředí agresorů a tak i možné pochopení jejich chování. Může být zdrojem informací o šikaně, agresii a typologii rodinného prostředí pro ty, kteří využijí tyto poznatky ke svému studiu. Hluboké poznání této práce měla především pro mě, poskytla mně cenné informace pro mé další studium a budoucí povolání.

Seznam použité literatury

COLOROSO, B. *The bully the bullied and the bystander*. 1. vyd. USA: Harper Collins Publisher, 2003. ISBN 0-06-001429.

ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. 1. vyd. Žďár nad Sázavou: Fakta. v.o.s., 1999. ISBN 80-9026-141-8.

FISCHER, S. a J ŠKODA. *Sociální patologie: Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.

HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

HEWSTONE, M. a W. STROEBE. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-092_5.

KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978_80_7387-871_5.

KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. ISBN 80_7178-123-1.

KOUKOLÍK, F. a J. DRTILOVÁ. *Základy stupidologie: Život s deprivanty 2*. 1. vyd. Praha: Galén, 2002. ISBN 80-7262-078-9.

KOUKOLÍK, F. a J. DRTILOVÁ. *Vzpouora deprivantů*. 1. vyd. Praha: Galén, 2006. ISBN 80-7262-410-5.

LANGMEIER, J. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2.aktualizované. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-1284-0.

MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2310-5.

MATOUŠEK, O. *Metody a řízení sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2.

NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování*. 1. vyd. Praha: Academia, 1996. ISBN 8020005927.

ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 8073671247.

ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-0499.

VÁGNEROVÁ, K. A KOL. *Minimalizace šikany*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-611-7.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-414-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie 1.: Dětství a dospívání*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 978-80-246-1318-5.